

Diplomàtics jueus de la Corona catalanoaragonesa en terres musulmanes (1213-1327)

Yom-Tov Assis

Els jueus de la Corona catalanoaragonesa van fer un paper remarcable en la vida econòmica i en la política interior i exterior d'aquests regnes durant el segle XIII, molt més que no fa pensar llur importància demogràfica. La contribució dels jueus al poblament i a l'administració de les contrades conquerides als musulmans, la contribució que aportaren al finançament dels plans d'expansió d'un país mancat de recursos, i la col·laboració que oferiren a fer eficaç l'administració d'un estat confederal determinà en gran manera llur situació peculiar. D'altra banda, en la vida cultural van servir de pont entre l'orient musulmà i l'occident cristià, el punt de contacte dels quals, a occident, fou la Corona de Catalunya-Aragó.

La intervenció dels jueus catalanoaragonesos en totes les esferes de l'activitat política fou profunda i molt singular en l'Europa medieval. El lloc que els jueus ocuparen en el servei diplomàtic de la Corona catalanoaragonesa en terres musulmanes demostra d'una manera concreta, baldament sigui en un espai reduït, la singularitat d'aquesta intervenció. Gràcies a unes determinades qualitats, els jueus foren designats ara i adés per dur a terme missions diplomàtiques en països musulmans.

1. La tria de jueus com a diplomàtics

La coneixença de la llengua àrab era una condició indispensable perquè un jueu fos nomenat per a una missió diplomàtica en un país musulmà. La tramesa d'ambaixadors jueus a terres musulmanes es justificava, en la pràctica, pel fet de ser molt entesos en la llengua que hom hi parlava. La familiaritat amb la cultura aràbiga també contribuïa a la selecció de jueus per a aquest càrrec. Molts jueus van començar llur carrera diplomàtica com a torsimanys i escrivans d'à-

rab.¹ A la primavera de 1277, el rei Pere el Gran atorgà una pensió, a compte de la renda de la comunitat de Lleida, al jueu Maalux, a més de la que ja gaudia, però sota condició que acompanyés el rei o els seus representants en tota expedició que fessin contra els sarraïns. Tot fa creure que Maalux els servia d'interpret d'àrab.² El febrer de 1279, Pere el Gran nomenà Samuel Abenmenassé metge (*alfaquim*) i escrivà d'àrab.³ Quatre anys després, el trobem acompanyant el rei en un viatge a Tunísia i Sicília; quan era absent, ocupava el seu lloc el seu germà Jahudà Abenmenassé.⁴ L'any 1284, l'hereu de la Corona, l'infant Alfons, nomenà Bondavid, fill d'Astruc Bonsenyor, secretari d'àrab,⁵ càrrec que continuà exercint fins i tot després que l'infant accedís al tron reial.⁶ També Abraham Abenmenassé o Abenamies, que després fou ambaixador de la Corona catalanoaragonesa a Granada en els temps d'Alfons II, començà la carrera l'any 1289 com a encarregat de l'escribania d'àrab a Aragó⁷ i a València.⁸ L'any 1291,

1. Sobre escrivans i torsimanyans d'àrab en aquesta època, veg.: ROMANO «Escribanos», p. 71-105.

2. ACA, Reg. 39, f. 157 [= RÉGNÉ 676].

3. «...damus et concedimus vobis, fideli nostro Samuéli, filio Abraham Bonnemaiz, in vita vestra, alfaquimatum nostrum et scribaniam nostram de arabico...» (ACA, Reg. 43, f. 129 [= ROMANO, «Abenmenassé», Apéndice documental 1; íd., «Escribanos», p. 101-102, Apéndice documental 1]. El rei l'anomena: «*alfaquimus et fiscus noster et de domo nostra et scriptor noster maior de arabico*». L'any 1282 torna a ser esmentat com a escrivà d'àrab (ACA, Reg. 59, f. 130v [= RÉGNÉ 978 i MF II 1596]; ACA, Reg. 59, f. 130 [= MF II 1595]). En aquells temps, el rei l'envià a la reina, i per aquesta raó rebé vestits (ACA, Reg. 71, f. 124v [= MF II 1597], 22 d'octubre de 1282). Segons Y. Baer, es deia Nahmias (BAER, *Toledot*, p. 491, n. 49 <*Historia*, II, p. 696, n. 52>; segons D. Romano, Menassé (ROMANO, «Abenmenassé», p. 249); en els documents apareix com a Bonnemaiz, Abmanaxim, Abinemasse, Avenmenasse. Veg. a la nota 38 de més avall una font que sembla corroborar el parer de Baer.

4. ACA, Reg. 60, f. 19 [= MF II 1657; Romano, «Abenmenassé», Apéndice documental 7; íd., «Escribanos», p. 102, Apéndice documental 2]. Veg. D. ROMANO, «Funcionarios judíos», p. 29.

5. «...scribi litteras in arabico vel facere legi» (ACA, Reg. 62, f. 39v [= ROMANO, «Abenmenassé», p. 255, n. 45; íd., «Escribanos», Apéndice documental 3]).

6. ACA, Reg. 66, f. 152v [= RÉGNÉ 1602 (any 1286)] i Reg. 84, f. 4 [= RÉGNÉ 2278 (any 1291)].

7. Vull dir el regne d'Aragó, un dels que formaven la confederació catalanoaragonesa, que també incloïa Catalunya, València, Mallorca (en una part d'aquesta època), Rosselló i Montpeller.

8. ACA, Reg. 83, f. 12 [= M. GAZULLA, «Las compañías de zenetes en el Reino de Aragón (1284-1291)», BAH, 90 (1927), p. 188, n. 2; ROMANO «Escribanos», Apéndice documental 4].

Jaume II el nomena secretari i torsimany d'àrab,⁹ i el mateix dia li lliura un salconduit per tornar a Granada.¹⁰ Hom no parla només de jueus de Mallorca i de València (que foren conquerides entre 1229 i 1245), que tenien l'àrab com a llengua materna, ans també de jueus d'Aragó i de Catalunya que el sabien perfectament.¹¹ Foren moltes les missions, en terres on la majoria de la població era musulmana, que foren confiades a jueus per raó de llur coneixença de la llengua àrab.¹² Certes tasques realitzades en altres llocs, que requerien també expertesa en aquesta llengua, foren encomanades a jueus d'una manera tota natural.¹³

A més de la coneixença de l'àrab, els jueus gaudiren d'altres avantatges molt clars, tant sobre els musulmans com sobre els cristians. La utilització de diplomàtics musulmans comportava un risc des del punt de vista de la seguretat, posat cas que hi haguessin hagut candidats. Els lligams religiosos i culturals amb l'islam i el fet de pertànyer a una població musulmana hostil, que més d'una vegada havia intentat de revoltar-se contra les autoritats cristianes, desqualificaven del tot els candidats musulmans que volguessin acomplir missions diplomàtiques al servei dels cristians.¹⁴ La lleialtat dels jueus a la Corona, en

9. ACA, Reg. 91, f. 25v [= RÉGNÉ 2387; H. FINKE, *Acta Aragonensia*, Berlín-Leipzig 1908, I, p. LIX; ROMANO «Escribanos», Apéndice documental 5].

10. ACA, Reg. 90, f. 22v [= RÉGNÉ 2386].

11. A la fi del segle XIII, a Catalunya, hi ha jueus que fan de torsimanys. Veg., per exemple, ACB, Notaria Capitular, Bernat de Vilarrúbia 1292-1297, f. 65v-66r, sobre els jueus Salomon Corayef i Jacob David, que actuaren com a intèrprets a casa del notari de Barcelona amb musulmans de Tunísia que no sabien català. Hi ha documents del segle XIII que demostren la relació dels jueus d'Aragó amb la llengua àrab (J. BOSCH VILA, «Escrituras oscenses en aljamía hebraico-àrabe», en: *Homenaje a Millás Vallicrosa*, I, Barcelona 1954, p. 183-214). És evident que a València l'àrab estava molt estès. Vegeu, sobre un text en aljamia hebraicoàrab, D. ROMANO, «Un texto en aljamía hebraico árabe (Elche 1314)», *Sefarad*, 29 (1969), p. 313-318.

12. ACA, Reg. 231, f. 59 [= RÉGNÉ 2886]; ACA, Pergamins de Jaume II, n. 3224 [= ROMANO, *ibíd.*]; ACA, Reg. 50, f. 121v [= MF II, 1335 (15 de juliol de 1281)].

13. ACA, Reg. 228, f. 91 [= RÉGNÉ 3380]; ACA, Reg. 194, f. 108v [= A. RUBIÓ Y LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, I, doc. XII; G. LLABRÉS Y QUINTANA, *Jahuda Bonsenyor: Libre de paraules e dits de savis e filsofs*, Palma de Mallorca 1889, p. 123; RÉGNÉ 2556; ROMANO, «Escribanos», Apéndice documental 6].

14. Sobre els musulmans a la Corona de Catalunya-Aragó durant el segle XIV, veg.: E. LOURIE, *Christian Attitudes Towards the Mudéjares in the Reign of Alfonso III of Aragon*, Ph. D. Thesis, Oxford 1967; J. BOSWELL, *The Royal Treasure. Muslim Communities Under the Crown of Aragon in the Fourteenth Century*, New Haven i Londres 1977 (tanmateix, vegeu-ne la ressenya de H. BEINART a *Bibliotheca Orientalis*, 36, n. 5-6, (1979), p. 387-392). En la

canvi, era quasi absoluta; en depenien, i això els feia aptes per a aquestes tasques. La dependència de la Corona en què estaven els jueus feia ressortir, d'una banda, llur vulnerabilitat, però, de l'altra, encara més paradoxalment, posava en relleu l'origen de llur força. En aquest punt, el jueu que tenia aquelles qualitats oferia també un avantatge polític damunt el cristià, les ambicions polítiques del qual podien estar en oposició amb els designis del rei, mentre que l'ambició del jueu era, en aquest sentit, de servir-lo i d'afavorir-lo. Els candidats cristians pertanyien forçosament, en aquells temps, a la classe social de la noblesa, que havia protestat més d'una vegada contra el poder de la Corona.

Els jueus catalanoaragonesos havien establert lligams molt estrets amb llurs coreligionaris de Granada i del nord d'Àfrica, ja que no eren pas pocs els jueus que n'eren originaris.¹⁵ Aquests lligams exerciren una certa influència sobre les relacions de la Corona catalanoaragonesa i els seus veïns musulmans.¹⁶ Les comunitats jueves del nord d'Àfrica contribuïren molt al foment de les activitats comercials dels catalans en aquella zona. En ciutats com ara Tlemcen, hi havia una població jueva dedicada activament al comerç internacional. Els reis de Catalunya-Aragó sempre apreciaren força les aptituds mercantívoles de llurs sub-

comparació de les relacions de la Corona amb cadascuna de les dues minories, cal tenir en compte que mentre que, per una banda, encoratjava, en general, l'expulsió dels musulmans dels seus territoris, per l'altra, obria gairebé de bat a bat les portes a la immigració jueva. Sobre l'expulsió dels jueus de la Corona de Catalunya-Aragó, veg.: Yom-Tov ASSIS, *Yehudé Aragónia bi-ymé shiltonó shel Ya'aqov ha-Shení* [«Els jueus de la Corona catalanoaragonesa en els temps de Jaume II»], tesi doctoral, Hebrew University, Jerusalem 1981, p. 567-620; íd., «Juifs de France réfugiés en Aragon (XIIIe-XIVe siècles)», REJ, 142 (1983), p. 285-322.

15. El nom de molts jueus catalanoaragonesos reflecteix llur origen nord-africà. A més dels noms esmentats a les obres de RÉGNÉ i BAER, esmentem aquí els d'Astruc de Fes, Salomó de Fes, Jucef de Fes i Bonjuà Bolax de Fes, que apareixen en documents encara inèdits (ACA, Notaria Capitular, BERNAT DE VILARRÚBIA, 1295, 3r-v, 13v, 28-29r, 61v i 119v).

16. No només el rei, ans també la població cristiana, era conscient de la influència jueva sobre les relacions de la Corona catalanoaragonesa amb els seus veïns musulmans. És molt il·lustratiu, per exemple, el fet que els consellers de la ciutat de Barcelona s'adrecessin al rei l'any 1311 perquè alliberés els jueus marroquins Hay i Haley, detinguts, juntament amb llurs servents, per un delictes de comerç il·legal entre la Corona de Catalunya-Aragó i Alexandria. En aquesta sol·licitud, els consellers expressen la temença que el perllongament de la detenció, i així mateix el pagament d'una pena pecuniària, no perjudiquin seriosament les relacions comercials dels barcelonins amb el Marroc i les tasques dels mercaders de Barcelona que hi fan estada (Arxiu Municipal de Barcelona, *Llibre del Consell*, sèrie 1, n. 2, f. 14 [= A. MASIÀ DE ROS, *La Corona de Aragón y los estados del norte de África*, Barcelona 1951, doc. n. 95]).

dits jueus. Sota la influència d'aquests jueus, i amb llur ajut, es van crear lligams d'amistat amb els jueus del nord d'Àfrica. Amb la conquesta de Mallorca, augmentaren els jueus amarats de cultura àrabiga que tenien contactes molt estrets amb les comunitats jueves del nord d'Àfrica. Aquests jueus eren una baula més, i força important, de la cadena que relligava la Corona catalanoaragonesa amb el nord d'Àfrica. Atenent a les relacions comercials que tenien amb els jueus del nord d'Àfrica, especialment amb Tlemcen i Sigelmessa, els jueus dels reialmes de la Corona d'Aragó gaudiren d'una posició especial als ulls dels reis catalans. Els jueus de Tlemcen venien les mercaderies dels jueus catalanoaragonesos als musulmans que habitaven les contrades més desavinents;¹⁷ i així aquests articles arribaven als punts més llunyans. Es comprèn l'interès dels jueus perquè hi hagués pau entre la Corona catalanoaragonesa i el nord d'Àfrica. Més encara: hi hagué una coincidència d'interessos entre els jueus, la Corona i els mercaders catalans en llur sollicitud per la pau.¹⁸ Les relacions comercials dels jueus de Catalunya-Aragó i Mallorca, amb Tlemcen i Sigelmessa eren profitoses als reis de la Corona catalanoaragonesa,¹⁹ puix que llur política exterior pel que fa al nord d'Àfrica durant el segle XIII reflecteix, la majoria de les vegades, la tendència que seguí l'expansió del comerç català a la conca mediterrània.²⁰ Als diplomàtics jueus, doncs, els esqueia d'acomplir les missions que hom els encomanava, tant des del punt de vista dels interessos dels jueus com per raó de les relacions que mantenien amb el nord d'Àfrica.

2. Drets i beneficis

Els diplomàtics jueus que estaven al servei de la Corona fruïen de drets especials i d'una posició social elevada. Com tots els altres funcionaris reials, estaven

17. «...in partibus distantibus et remotis.» Veg. la nota 18.

18. Arxiu Històric de Mallorca, *Reales Cédulas*, v. VII, f. 153v-154 (any 1327); DUFOURCQ, p. 143.

19. DUFOURCQ, p. 136-144. No es pot acceptar l'opinió d'aquest historiador sobre l'abast del control dels jueus sobre els subministraments d'or del Sudan a través de Sigelmessa i Tlemcen, i sobre la influència que aquesta activitat hagués pogut tenir damunt els jueus catalanoaragonesos (veg. DUFOURCQ, p. 141).

20. DUFOURCQ, *ibíd.*; A. DE CAPMANY Y DE MONTPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Madrid 1779-1792 (reedició a cura de C. BATLLE i E. GIRALT: Barcelona 1961-1963, en tres volums); A. MASIÀ DE ROS, *op. cit.*; J. N. HILLGARTH, «The Problem of a Catalan Mediterranean Empire 1229-1327»,

exempts de pagar impostos, mentre exercien les funcions que hom els havia encarregat. L'any 1280, el rei envià una lletra a l'aljama de València, amb la qual manava que Samuel Alfaquim no fos obligat a pagar impostos, d'acord amb l'exempció tradicional atorgada als funcionaris reials permanents.²¹ Unes setmanes després, el rei torna a recordar als seus funcionaris i a l'aljama de València aquella exempció d'impostos a què Samuel Alfaquim té dret pels seus serveis a la Corona.²² L'any 1283, arran d'una temptativa de l'aljama de València de voler sotmetre Jahudà Abenvives al pagament d'impostos, l'infant Alfons mana a la comunitat d'abstenir-se de constrènyer-l'hi, d'acord amb el que havia decidit el rei abans de partir cap a la guerra. Jahudà Abenvives acompanyà el rei en el seu viatge a Collo²³ (Alcoll en els textos medievals, a la Tunísia d'aquells temps) i a Sicília, quan la gent d'aquest regne l'invità a prendre'l com a terra seva.²⁴ En aquest viatge, hi anà també Samuel Alfaquim.²⁵ Aquell mateix dia, l'infant mana a l'aljama de Xàtiva de deixar que Samuel Alfaquim i els seus parents es vesteixin com vulguin. Pere el Gran li havia atorgat, a ell i a la seva família, plena llibertat en aquest sentit, malgrat uns establiments (*tacano*) de l'aljama que prohibia de portar vestits de color i certs ornaments.²⁶ L'any 1284, el rei Pere el Gran mana a les autoritats de València d'alliberar Samuel Alfaquim de l'obligació de dur la *capa juïga*. En tant que metge i secretari del rei estava exempt de portar la capa, com els altres funcionaris reials jueus.²⁷ El rei li renovà aquesta exempció el 1285.²⁸ La *capa juïga* era, a més de la rodella, el senyal distintiu que hom imposà als jueus catalanoaragonesos el segle XIII.²⁹ Sis

The English Historical Review, Supplement 8 (1975), p. 17-21 [trad. catalana: *El problema d'un imperi mediterrani català 1229-1327*, Editorial Moll, Palma de Mallorca 1984].

21. ACA, Reg. 48, f. 65 [= MF II, 1093; RÉGNÉ 800]. El nom complet que apareix a la documentació és: Samuel f. de Abraham Abranaxin, o Abinnaxim.

22. ACA, Reg. 48, f. 119v [= RÉGNÉ 836].

23. IBN KHALDUN, *Histoire des Berbères*, trad. francesa de M. G. DE SLANE, Alger 1854, II, p. 384; «Crònica de Bernat Desclot», en: SOLDEVILA, *Cròniques*, p. 469 (cap. LXXX).

24. ACA, Reg. 60, f. 25v [= RÉGNÉ 1022, (10 de febrer de 1283)].

25. ACA, Reg. 60, f. 19 [= MF II, 1657; ROMANO, «Abenmenassé», Apéndice documental 7].

26. ACA, Reg. 60, f. 25 [= RÉGNÉ 1021; MF II, 1666; ROMANO, «Abenmenassé», Apéndice documental 10 (10 de febrer de 1283)].

27. ACA, Reg. 46, f. 178v [= RÉGNÉ 1117; MF II, 1903].

28. ACA, Reg. 43, f. 100 [= MF II, 2108 (6 de gener de 1285)].

29. Vegeu el que vaig escriure sobre aquesta peça de vestir dels jueus a la meva tesi (nota 14 de més amunt), p. 190-196.

anys després, el 1290, el rei Alfons II³⁰ dispensa Abraham Abenmenassé (o Abenamies) i Abraham el Genet, que estaven al servei de la casa reial, de portar la capa a què estaven obligats segons l'ús dels jueus de Barcelona i de València.³¹ Samuel Alfaquim acomplí missions importants en la política exterior de la Corona catalanoaragonesa i la representà en diversos països musulmans. Tres dels seus parents, que són esmentats en un document de 1283, a saber: David Alleví, Abraham Abenmenassé (o Abenamies)³² i Jucef Abengalell. Abraham Abenmenassé era escrivà d'àrab³³ i fou ambaixador de la Corona catalanoaragonesa a Granada en els temps d'Alfons II i de Jaume II. Jucef Abengalell fou el pare de dos dels ambaixadors més importants en terres musulmanes.³⁴ El dia abans d'estendre aquest darrer document, l'infant Alfons manà a un habitant de València, Ramon Jonquera, de no alienar una certa suma i uns certs objectes rebuts del jueu Abraham Exarchino, que havia de partir en servei del rei, ensems amb Samuel Alfaquim.³⁵ Un dels fills de Jucef Abengalell, el diplomàtic Abraham Abengalell de València, rebé de Jaume I, l'any 1276, un obrador situat a l'entrada de la juevia, a requesta de l'ambaixador de Tunísia. Per una pensió anual de 400 sous de València, li era permès de vendre'l a qui volgués, llevat de nobles i eclesiàstics.³⁶

Ultra aquests beneficis, els diplomàtics jueus gaudien de la protecció del rei, que els era atorgada com a qualsevol altre diplomàtic. Al jueu, aquesta protecció li era altament necessària. El guiatge o salconduit que el rei Jaume II lliurà l'any 1291 al seu enviat, que era a punt d'anar-se'n cap a Granada, no tenia res d'extraordinari.³⁷ Tots els beneficis i avantatges de què els jueus gaudiren en general, quan estaven al servei de la Corona, i en particular, quan duïen a terme missions diplomàtiques, ha deixat a l'ombra les remuneracions en diners comp-

30. L'infant Alfons, primogènit de Pere el Gran, esdevingué rei, Alfons II, el Franc o el Liberal, l'any 1285.

31. ACA, Reg. 81, f. 10 [= RÉGNÉ 2058].

32. Abenvives, segons RÉGNÉ (doc. 1021), però és un error.

33. Veg. FINKE, *op. cit.*, I, p. LIX; ACA, Reg. 90, f. 25v: «*scriptor noster Arabicus et Turcimanus*».

34. A. GIMÉNEZ SOLER, *La Corona de Aragón y Granada*, Barcelona 1908, p. 22, n. 1; GAZULLA, *op. cit.*, p. 181-184; RÉGNÉ 810 (Pièce justificative XII), 1701, 2390 i 2833.

35. ACA, Reg. 60, f. 25 [= RÉGNÉ 1020; MF II, 1665 (9 de febrer de 1283)]. Martínez Ferrando diu «Mossé» en lloc de «Samuel» per error.

36. ACA, Reg. 19, f. 13 [= RÉGNÉ 654; MF I, 1991]; J. MIRET Y SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona 1918, p. 531.

37. ACA, Reg. 90, f. 22v [= RÉGNÉ 2386].

tant que rebien per llur treball.³⁸ Tanmateix, caldria no menyestimar aquests honoraris.³⁹

3. Els jueus en els territoris conquerits

L'embranchida que agafà la reconquesta en els temps de Jaume I oferí als jueus noves possibilitats. La Corona, a més de necessitar l'ajut de la població jueva per colonitzar els territoris conquerits, també havia de menester els jueus per a l'administració d'aquestes terres, per als contactes amb la població musulmana i per a la redacció de documents en llengua àrab. Fins i tot en el transcurs de la guerra calgueren intèrprets. Als jueus, aquestes tasques els esqueien a meravella.

Durant la guerra contra els sarraïns, i també posteriorment, hom va emparar-se de moltes terres que era urgent de poblar. Al contrari del que passava en els poblaments realitzats per nobles cristians, en el cas dels jueus aquests poblaments no sostreien les terres al poder de la Corona. Els jueus, que eren considerats un bé de la Corona, eren candidats preferits per rebre terres per part del rei, que els en repartí generosament un bon percentatge. A les terres dels fugitius, cal afegir-hi les dels revoltats. Aquesta preferència provenia també de la necessitat –i no pas poca– d'equilibrar la situació demogràfica. Mallorca i València eren zones que romanien poblades en gran part per musulmans. En el darrer quart del segle XIII vivien a València, pel que sembla, uns 100.000 sarraïns, i a Mallorca 25.000.⁴⁰ Jaume I s'adreçà a les autoritats de la ciutat de Barcelona,

38. Vegeu, per exemple, els 1.800 morabatins que rebé Don Abraham Aben Nahamias l'any 1294 per la seva tasca en afers d'impostos (Archivo Histórico Nacional, Leg. 634, Papeles Cat. Toledo [= M. GAIBROIS DE BALLESTEROS, *Historia del reinado de D. Sancho IV de Castilla*, Madrid 1927-1928, III, p. 400]). El document fou publicat també per MENÉNDEZ PIDAL, *Documentos lingüísticos de España*, Madrid 1966, I, p. 469, però el fragment que ens interessa en fou eliminat. Sobre Samuel Alfaquim, veg.: ACA, Reg. 48, f. 119 [= MF II, 1130 (14 d'agost de 1280)].

39. Veg.: J. L. SHNEIDMAN, *The Rise of the Aragonese Catalan Empire 1200-1350*, Nova York 1970, II, p. 444 <trad. catalana: *L'imperi catalano-aragonès (1200-1350)*, 2 vol., Edicions 62, Barcelona 1975>.

40. J. VICENS VIVES, *Historia social y económica de España y América*, Barcelona 1957, II, p. 39, 50 i 61. Cf. J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, «Repoblación en los territorios de la Corona de Aragón», en: *Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, 1962, VII, p. 153.

l'any 1270, perquè encoratgessin l'emigració a València, car el nombre de cristians en tot aquell regne no superava els 30.000.⁴¹

Després de la conquesta de Mallorca els anys 1229-1232, i de la de València entre el 1232 i el 1245, Jaume I repartí una certa extensió de terres als seus súbdits, entre ells un bon nombre de jueus.⁴² L'any 1247, invità els jueus de fora de la Corona de Catalunya-Aragó, sobretot del nord d'Àfrica, a venir a establir-se als seus reialmes engrandits.⁴³ La instal·lació de jueus a les zones musulmanes continuà fins i tot durant el regnat de Pere el Gran.⁴⁴

Torsimanyans i consellers jueus ajudaren el rei durant la conquesta. En la guerra contra els musulmans de Mallorca i en les negociacions de la rendició, Jaume I se serví de dos torsimanyans jueus de Saragossa: Bahiel i Salomó Alconstantiní.⁴⁵ És Salomó qui redactà les lletres reials adreçades als musulmans de Menorca que esdevingueren vassalls de la Corona catalanoaragonesa.⁴⁶

41. «...e no trobara que en tot lo regne de València age poblat de christians oltra XXX milia hòmens», Arxiu Municipal de Barcelona, *Llibre Vermell*, II, 174v-175; Capmany, *op. cit.*, II, doc. 24 [= Huici, *Colección diplomática de Jaime I, el Conquistador*, València 1916, doc. 1341].

42. Sobre aquest repartiment entre els seus súbdits, molts d'ells jueus, veg.: *Llibre del repartiment*, publicat per P. DE BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón*, XI, Barcelona 1856, *passim*; *Llibre del Repartiment de València*, editat a cura de M. de los Desamparados CABANES PECOURT, València 1972. Sobre la distribució de béns als jueus, veg.: RÉGNÉ, 7, 13-27, 31-32.

43. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid 1852, XXII, p. 327-328; F. FITA i G. LLABRÉS, «Los judíos mallorquines. Colección diplomática desde el año 1247 al 1387», BAH, 36 (1900), p. 19; RÉGNÉ 36.

44. Vegeu, per exemple: ACA, Reg. 44, f. 175v [= MF II, 900 (14 de març de 1280)]; ACA, Reg. 44, f. 182v [= MF II, 1027 (10 de maig de 1280)].

45. «E enviam-hi don Nuno ab deu cavallers seus, i un jueu de Saragossa qui sabia algaravia per trujanman, e havia nom don Bahihel» («Crònica de Jaume I», en: SOLDEVILA, *Cròniques*, p. 43, § 74); «E quan se foren acostats lo rei de Mallorques e don Nuno, davallaren en la tenda, e parlaren lo rei tan solament ab dos de sos vells, e don Nuno e l'alfaquim qui anava per trujanmà», *ibíd.* p. 43, § 76 (veg. també p. 125, § 325); pel que fa a Salomó, germà de Bahiel, veg. p. 60, § 118: «E faem-los fer carta en algaravia de creença a un alfaquim nostre de Saragossa per nom don Salomó, germà de don Bahiel, que creguessen a aquests tots tres de la missatgeria, que els dirien per nós»; BAER, *Toledot*, p. 82 i 487, n. 2 <*Historia*, I, p. 113 i II, p. 691, n. 2>. *Algaravia* i *trujanman* són mots àrabs que signifiquen «la llengua àrab» i «intèrpret [torsimany]»; quant a *alfaquim*, «físic [metge]», veg.: ROMANO, «Escribanos», p. 73-76. Aquests dos germans són esmentats com a funcionaris del rei l'any 1264 (ACA, Reg. 13, f. 167 [= MF II I, 519]; ACA, Reg. 13, f. 170v [= MF I, 527]).

46. Vegeu-ne el text llatí de Pere MARSILI a: *Llibre dels feits*, Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 64, cap. XLV. Aquest Salomó era batlle l'any 1234 (J. MIRET Y SANS, *op. cit.*, p. 111).

Com a conseqüència de la revolta que esclatà entre els musulmans de Múrcia contra Castella l'any 1263, Jaume I respongué positivament a una petició d'ajuda militar feta per Castella l'any 1264.⁴⁷ El 1265 trameté a Múrcia el jueu Astruc Bonsenyor amb la intenció de sembrar el pànic i la desesperació entre els revoltats⁴⁸, i preparar així el terreny per a la conquesta de Múrcia l'any 1266.⁴⁹ En diversos documents, Astruc Bonsenyor és anomenat *trujaman*,⁵⁰ *alfaquino nostro*⁵¹ o *scrivà nostre d'algaravia*, és a dir, escrivà d'àrab.⁵²

Molt poc abans de la mort de Jaume I, l'any 1276, els sarraïns de València, induïts per Granada, es revoltaren contra la senyoria del rei català.⁵³ El nou monarca, Pere el Gran, es lliurà a reprimir aquesta revolta dels sarraïns valencians.⁵⁴ L'any 1277, Muça de Portella, batlle i merino del rei, negocià amb els sarraïns de la zona de Montesa les condicions de rendició dels revoltats.⁵⁵ En aquells temps, fou molt remarcable la col·laboració dels jueus que coneixien les condicions dels llocs i la llengua àrab. A partir de 1279, Samuel Alfaquim començà a exercir les seves funcions com a conseller per als afers àrabs,⁵⁶ i redactà cartes de guiatge⁵⁷ i documents de rendició dels sarraïns.⁵⁸ Fou també responsable de la venda dels sarraïns que havien estat fets captius

47. De 1243 a 1244, Múrcia fou vassalla de Castella (DUFOURCQ, p. 115, nota 3; «Crònica de Jaume I», en: SOLDEVILA, *Cròniques*, p. 153, 157 i 158 (§§ 422, 437 i 439).

48. GABRIEL LLABRÉS, «Noticias inéditas», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 3 (1889-90), p. 37-38.

49. «Crònica de Jaume I», en: SOLDEVILA, *Cròniques*, p. 152-162 (§§ 410-456); MIRET Y SANS, *op. cit.*, p. 380-385. Aquell any, Jaume I cedí Múrcia a Castella, cloent així el camí de la reconquesta per a la Corona catalanoaragonesa. Tot i que l'any 1296, Jaume II s'emparà de la zona, traient-la del poder de Castella, no s'arribà a establir una frontera comuna amb els musulmans per l'acord de repartiment que signà amb Castella.

50. «Crònica de Jaume I», en: SOLDEVILA, *Cròniques*, p. 157 (§ 437).

51. MIRET Y SANS, *op. cit.*, p. 338 i 404.

52. «Crònica de Jaume I», en: SOLDEVILA, *Cròniques*, p. 157 (§ 436).

53. Sobre aquesta revolta, veg.: MF I, 1962, 2001, 2002 i 2003. Sobre l'ordre d'expulsió dels musulmans, que no es dugué a terme, veg.: MF I, 2023.

54. F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1950-1962 (reeditat, a cura de M. Teresa FERRER I MALLOL, el 1995), segona part, p. 27ss.

55. BAER, *Toledot*, p. 98 <*Historia*, I, p. 133>.

56. ROMANO, «Abenmenassé», p. 256; ACA, Reg. 48, f. 6v [= MF II, 1005 (29 d'abril de 1280)]. Aquí veiem clarament fins a quin punt el rei es refiava del seu torsimany Samuel Alfaquim.

57. ROMANO, *ibíd.*; ACA, Reg. 44, f. 142v [= MF II, 566].

58. ACA, Reg. 44, f. 142v [= MF II, 566]; ACA, Reg. 41, f. 97 [= MF II, 504].

durant la revolta⁵⁹ i de la recaptació d'impostos de la població musulmana.⁶⁰ L'any 1283 reclutà sarraïns valencians per al front francès.⁶¹ Al mateix temps que Samuel Alfaquim actuava de torsimany del rei l'any 1284, el jueu Bon David Bonsenyor exercia la funció de secretari d'àrab de l'infant Alfons.⁶² Aquell any Samuel Abinninop (Ibn Ayub o Iyob?) era encarregat del poblament de diverses zones del regne de València,⁶³ i d'altres jueus ho eren de la recaptació de l'impost de l'herbatge (consum de l'herba dels prats) d'aquell mateix regne.⁶⁴

L'agitació en el si de la població sarraïna i la revolta van accentuar la necessitat que tenia la Corona de funcionaris jueus fidels. L'any 1276, Jahudà de la Cavalleria, aleshores batlle de València, rebé permís per dur a terme les operacions econòmiques necessàries per cobrir les despeses de la guerra contra els sarraïns.⁶⁵ Vives Abenvives, fill de Jucef Abenvives, era responsable de les rendes d'unes quantes poblacions del regne de València l'any 1276.⁶⁶ Aquell mateix any, foren traspassades a Muça de Portella les rendes de la Corona de Morvedre, Sogorb, Onda i d'altres llocs administrats per ell, a canvi d'un préstec que féu al rei, en relació, sens dubte, amb la revolta dels sarraïns.⁶⁷ L'any 1282, Samuel Alfaquim fou nomenat responsable de la recaptació d'impostos als sarraïns.⁶⁸ Aquest mateix any, hom mana als sarraïns del regne de València de presentar els comptes de llurs impostos a Jahudà Abenmenassé.⁶⁹ Un dels

59. ACA, Reg. 42, f. 228 [= MF II, 880 (27 de febrer de 1280)]; ACA, Reg. 42, f. 108v [= MF II, 808].

60. ACA, Reg. 59, f. 188 [= MF II, 1633 (25 de desembre de 1282)].

61. J. CARINI, *Gli archivi e le biblioteche di Spagna in rapporto alla storia d'Italia in generale e di Sicilia in particolare*, II, Palerm 1884, p. 22, 111s, 133; «Procesos de las antiguas Cortes», en: *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, VI, p. 196.

62. ACA, Reg. 62, f. 39v [= ROMANO, «Abenmenassé», p. 255, n. 45].

63. ACA, Reg. 42, f. 186v [= MF II, 760]. Hom hi esmenta els llocs següents: Alcúdia, Favara, Benibuquer.

64. ACA, Reg. 59, f. 143 [= MF II, 1601 (28 d'octubre de 1282)]. També dellà Xúquer, els jueus recaptaven impostos, veg.: MF II, 1627, 1822 i 2129.

65. ACA, Reg. 20, f. 335v [= MF I, 1963]; ACA, Reg. 20, f. 335v [= MF I, 1964]; cf. ACA, Reg. 22, f. 74v [= MF I, 206]; ACA, Reg. 22, f. 75 [= MF I, 2063].

66. ACA, Reg. 20, f. 344v-345 [= MF I, 2004].

67. ACA, Reg. 20, f. 350 [= MF I, 2013].

68. ACA, Reg. 59, f. 188 [= MF II, 1633].

69. ACA, Reg. 50, f. 231 [= MF II, 1435 (17 de gener de 1282)]; cf. MF II, 1553, 1656, 1664, 1674, 1697, 1710, 1717 i 1751, pel que fa a l'activitat econòmica entre els musulmans.

recaptadors d'impostos del regne de València era, l'any 1283, Abrahim Abenmenassé (o Abenamies).⁷⁰

A València, foren molts els jueus que durant el segle XIII exerciren el càrrec de batlle en diverses localitats on la gran majoria de la població era musulmana. En els temps de Jaume I, ocuparen aquest càrrec alguns jueus en zones musulmanes. En la dècada dels anys seixanta d'aquell segle trobem, ocupant el càrrec de batlle, Astruc Jacob Xixó, de Tortosa, a Peníscola,⁷¹ Morella,⁷² Borriana,⁷³ i Tortosa;⁷⁴ el jueu Mahir, a Gandia, fins a l'any 1268;⁷⁵ Vives Abenvives, a Alfàndec,⁷⁶ Ribarroja, Llíria,⁷⁷ Sollana,⁷⁸ Trullars⁷⁹ i Pego,⁸⁰ en diversos moments entre 1268 i 1276; Jahudà de la Cavalleria actua de batlle de València a partir de 1276.⁸¹

En els temps de Pere el Gran, alguns jueus continuaren essent nomenats per al càrrec de batlle en poblacions on vivien gran nombre de sarraïns. Aaron Abi-

70. ACA, Reg. 60, f. 19 [= MF II, 1658 (30 de gener de 1283)].

71. ACA, Reg. 14, f. 67 [= MF II, 577; RÉGNÉ 301 (7 de novembre de 1264)]. Cf. MF I, 804 i 805.

72. ACA, Reg. 14, f. 90 [= MF I, 700 (10 de juny de 1267)]. Cf. ACA, Reg. 15, f. 138 [= MF I, 856]; MF I, 804 i 805 (10 de febrer de 1269).

73. ACA, Reg. 17, f. 107v [= RÉGNÉ 375; MF I, 726]; ACA, Reg. 28, f. 32v [= MF I, 865 (5 de març de 1269)]; ACA, Reg. 17, f. 107 [= MF I, 954 (4 d'abril de 1290)]; MF I, 964 i 1047.

74. ACA, Reg. 12, f. 15 [= RÉGNÉ 186; J. JACOBS, *An Enquiry into the Sources of the History of the Jews in Spain*, Londres 1894, n. 201; P. DE BOFARULL Y SANS, *Los judíos en el territorio de Barcelona en el reinado de Jaime I (1213-1276)*, Barcelona 1910, p. XXVII]; ACA, Reg. 12, f. 119 [= RÉGNÉ 222; JACOBS, *op. cit.*, n. 251]. L'any 1265 en rebé el nomenament vitalici, veg.: RÉGNÉ 326 [= BOFARULL, *op. cit.*, p. LIV; Jacobs, *op. cit.*, n. 326a.

75. ACA, Reg. 17, f. 114v [= MF I, 751 (12 de març de 1268)].

76. RÉGNÉ, 610 i 656; MF I, 821, 952, 1067, 1074, 1221, 1279, 1303, 1437, 1438, 1721.

77. ACA, Reg. 35, f. 14v [= MF I, 876 (20 d'abril de 1269)]; ACA, Reg. 35, f. 15 [= MF I, 877].

78. ACA, Reg. 16, f. 223 [= MF I, 1030]; MF I, 1177; ACA, Reg. 14, f. 120v [= RÉGNÉ 466; JACOBS, *op. cit.*, 893. Cf. RÉGNÉ 469 i 656.

79. ACA, Reg. 14, f. 120v [= MF I, 1157 (3 de juliol de 1271)]; RÉGNÉ, *ibíd.*; JACOBS, *ibíd.*

80. RÉGNÉ 576 i 656; MF I, 1805 i 1806. En temps de Pere el Gran exercirà funcions que exigiran la coneixença de la llengua àrabs i dels musulmans (veg., per exemple, MF II, 1090 i 1198).

81. ACA, Reg. 20, f. 311 [= MF I, 1887]; ACA, *ibíd.* [= MF I, 1956]; ACA, Reg. 20, f. 335v [= MF I, 1963].

nafia⁸² i Muça de Portella⁸³ l'exercien en algunes localitats del regne de València l'any 1276. Salomó Vidal fou batlle de Vila-real de 1276 a 1282;⁸⁴ Muça de Portella ho fou a Dénia a partir de 1276;⁸⁵ Vidal Abenrabe,⁸⁶ a Onda de 1276 a 1282;⁸⁷ Jucef Avinçaprut, a Morvedre de 1277 a 1281;⁸⁸ Salomó Bahiel Alconstantiní, en aquesta darrera ciutat l'any 1278;⁸⁹ Mossé Alfaquim Alconstantiní, a València els anys 1280-1281;⁹⁰ Mossé Almaterí, a Xàtiva l'any 1280⁹¹ i a Carbonera l'any 1282;⁹² Muça Alleç, a Alzira l'any 1282;⁹³ Samuel Vives, a Alfandec els anys 1280-1282;⁹⁴ Jucef Avinçaprut, a Sogorb l'any 1282.⁹⁵ Al contrari del que va passar a Aragó i Catalunya, al regne de València els jueus van continuar exercint càrrecs administratius en nom del rei durant força temps. A les zones de majoria sarraïna, els jueus eren els més adients per realitzar aquestes funcions.

A més de llur aptitud per a les qüestions econòmiques i administratives, i llur estatus particular, coses que eren necessàries per a la creació d'un poder central en els seus reialmes confederats, el rei utilitzà també funcionaris jueus, perquè eren els més adequats a les tasques relacionades no solament amb els sar-

82. ACA, Reg. 38, f. 14v [= MF II, 7 (21 d'agost de 1276)]. Cf. MF II, 41 i 43. Fou batlle de Castellfabib, Alpont, Ademús i Llúria (veg. ROMANO, «Funcionarios judíos», p. 22.

83. ACA, Reg. 38, f. 38 [= MF II, 52 (17 de setembre de 1276)]. Fou batlle de Morvedre, Sogorb, Morella, Uixó, Onda, Almonesir i Vila-real. També fou responsable de la venda de musulmans a Morvedre i Onda.

84. ACA, Reg. 38, f. 61v [= MF II, 100 (21 d'octubre de 1276)]; ACA, Reg. 39, f. 177v [= MF II, 207(31 de març de 1277)]. Cf. MF II, 207 i 208.

85. ACA, Reg. 38, f. 63 [= MF II, 105 (21 d'octubre de 1276)].

86. També Aburrabe i Aberrabe.

87. ACA, Reg. 38, f. 64 [= MF II, 110 (23 d'octubre de 1276)]; MF II, 116; ACA, Reg. 42, f. 203 [= MF II, 801 (9 de gener de 1280)]; ACA, Reg. 42, f. 228v [= MF II, 881 (28 de febrer de 1280)]; MF II, 1167, 1183, 1184, 1185, 1186, 1187, 1217, 1277, 1278, 1279.

88. ACA, Reg. 22, f. 76 [= MF II, 293 (4 de novembre de 1277)]. Cf. MF II, 802, 1047, 1048, 1049.

89. ACA, Reg. 40, f. 99v [= MF II, 385 (26 d'abril de 1278)]; ACA, Reg. 40, f. 163 [= MF II, 436 bis (23 de setembre de 1278)].

90. MF II, 818, 829, 830, 831, 895, 930, 989, 1058, 1084, 1103, 1104, 1121, 1138, 1152, 1154, 1157, 1202, 1265, 1285. L'abril de 1282 ja no era batlle (veg. MF II, 1504).

91. MF II, 856, 857, 1002, 1201.

92. ROMANO, «Funcionarios judíos», p. 22.

93. ACA, Reg. 46, f. 86v [= MF II, 1512 (27 d'abril de 1282)].

94. ACA, Reg. 59, f. 100 [= MF II, 1547 (25 d'agost de 1282)].

95. ACA, Reg. 46, f. 79v [= MF II, 1489]. Veg. també: ROMANO, «Funcionarios judíos», p. 22.

raïns que vivien dins les fronteres de la Corona catalanoaragonesa, ans també amb els de fora. No ens ha de sorprendre, doncs, que tots els jueus que sortien en missió diplomàtica cap als països musulmans per compte de la Corona, eren gent que havia estat educada en la cultura aràbiga, i el servei diplomàtic venia després d'haver exercit altres càrrecs en relació amb els afers àrabs.

Hi ha proves que alguns jueus eren tramesos de tant en tant al veí regne de Castella i a la zona fronterera que separava els dos estats cristians. L'any 1283, per exemple, Muça de Portella menà certes negociacions amb un noble castellà en nom del rei.⁹⁶ Vint anys després, el 1304, fou el seu germà, Ismael de Portella, que va ser tramès a Castella.⁹⁷ Cal dir, tanmateix, que les missions diplomàtiques acomplertes per jueus a Castella tenia a veure amb qüestions que afectaven les relacions de la Corona de Catalunya-Aragó amb els països musulmans.⁹⁸

4. La intervenció de jueus en els contactes entre la Corona catalanoaragonesa i el regne de Granada

La mort de Jaume I assenyala la fi de la reconquesta catalanoaragonesa per terres hispàniques. Després de la conquesta de Mallorca i de València, ja no restà cap sortida per a l'expansió de la Corona de Catalunya-Aragó, ja que Castella dominava la zona intermèdia entre ella i el regne musulmà de Granada. D'acord amb el testament de Jaume I, el seu fill Pere (Pere II el Gran) regnà a Catalunya, Aragó i València, mentre que el seu germà petit, Jaume (Jaume II de Mallorca), regnà a Mallorca, Rosselló, Cerdanya i Montpeller.⁹⁹ Amb l'accessió de Pere el Gran al tron s'obrí una pàgina nova de la història de la política exterior de la Corona catalanoaragonesa. Després d'haver obligat el seu germà petit, Jaume II de Mallorca, a reconèixer-se vassall seu el 1276, el rei Pere passà a l'altra banda del mar. El seu casament amb Constança, hereva del regne de Nàpols

96. M. CUBELLS, «Documentos diplomáticos aragoneses», *Revue Hispanique*, 37 (1916), p. 224, doc. 125.

97. ACA, Reg. 235, f. 79v [= BAER, I, 153, 1]; ACA, Reg. 235, f. 86 [= BAER, I, 153, 2].

98. Veg., per exemple, M. GAIBROIS DE BALLESTEROS, «Tarifa y la política de Don Sancho IV», BAH, 127 (1920), p. 203; DUFOURCQ, p. 233; BAER, *Toledot*, 180 <Historia, I, p. 241>.

99. F. SOLDEVILA, *Pere el Gran*, Barcelona 1950, I, 1, p. 115; Huici, *op. cit.* (a la nota 41 de més amunt), III, València 1922, p. 164-167. Si el fill gran hagués mort, el regne s'hauria dividit en tres, i la unitat de Catalunya-Aragó hauria cessat (veg. HILLGARTH, *op. cit.*, a la nota 20 de més amunt), p. 22.

i Sicília, havia preparat el terreny per a l'expansió dels regnes del rei català per Itàlia.¹⁰⁰ Li calia, però, mantenir la pau a la península Ibèrica.¹⁰¹ Mentre Castella s'unia amb el Marroc l'any 1280 per lluitar contra Granada,¹⁰² Pere el Gran s'havia acontentat, poc abans, amb una demostració de la força naval catalana contra el Marroc, tot mantenint, així, l'amistat amb Granada sense menyscar les relacions amb Castella.¹⁰³ Amb la intenció de vetllar per les relacions amb Granada, Pere el Gran hi trameté, l'estiu de 1280, el jueu valencià Abraham Abengalell. Però en el camí de tornada a terres catalanoaragoneses, el diplomàtic jueu fou saltejat per uns castellans. Com a reacció a aquest acte, el rei manà als seus funcionaris de permetre al dit Abraham Abengalell d'embargar béns de súbdits de Castella pel mateix valor dels que li havien estat robats, si el rei de Castella no es preocupava de tornar-los-hi.¹⁰⁴ No fóra estrany que el bandidatge hagués estat executat amb la benedicció de les autoritats castellanes, que haurien volgut expressar, així, la irritació que els havia produït la maniobra d'acostament de la Corona catalanoaragonesa a Granada. L'any 1282, en plena campanya de Sicília, els francesos envaïren Catalunya. Castella no va pas cuitar a ajudar-la, perquè Catalunya no havia vacil·lat gens ni mica a ajudar Granada en la seva guerra contra el Marroc, tot i voler mantenir relacions amistoses amb Castella. Així, doncs, la Corona catalanoaragonesa es trobà en el mateix camp que els sarraïns enfront d'una coalició d'estats cristians: França, Castella i la cúria romana.¹⁰⁵ Tot fa creure que aquesta vegada, el rei Pere hi trameté el diplomàtic jueu Samuel Alfaquim. Sigui com sigui, no hi ha dubte que Samuel Alfaquim prengué part en la redacció de la carta de pau en nom del rei de Catalunya-Aragó, que fou escrita en llatí i en àrab.¹⁰⁶ Samuel fou l'escrivà d'àrab

100. «Crònica de Ramon Muntaner», en: SOLDEVILA, *Cròniques*, p. 698. Sobre l'expansió de la Corona catalanoaragonesa per la Mediterrània, veg.: F. GIUNTA, *Aragonesi e catalani nel Mediterraneo*, I-II, Palerm 1953-1965.

101. J. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa 1610, I, f. 229v i 230.

102. *Crònica de don Alfonso X*, c. 74, p. 57-58; R. ARIÉ, *L'Espagne musulmane au temps des Nasrides (1232-1492)*, París 1973, p. 71-74.

103. DUFOURCQ, p. 201-202.

104. ACA, Reg. 48, f. 83v [= RÉGNÉ, 810, Pièce justificative XII; MF II, 1107]. Romano creu que aquesta missió fou l'única en què un jueu va ser tramès a països musulmans en els temps de Pere el Gran (veg.: ROMANO, «Funcionarios judíos», p. 29). Tanmateix, vegeu les notes 110 i 111 de més avall.

105. «Crònica de Bernat Desclot», en: SOLDEVILA, *Cròniques*, p. 571 (cap. CLXIII).

106. «*Il Kalendas madii anno Domini M.CC.LXXX secundo tradidimus Samueli alfaquimo cartam pacis Regis Granate latine et arabice scriptam*» (ACA, Reg. 47, f. 41v [= GAZULLA, *op. cit.*, p. 176, n. 3; H. WIERSZOWSKI, «Quelques documents concernant la culture

més important de Pere el Gran;¹⁰⁷ tingué cura dels afers sarraïnescs a València,¹⁰⁸ i fou tramès també en missions secretes.¹⁰⁹ L'hivern de 1283-1284, Abrahim Abengalell va ser enviat de nou a Granada.¹¹⁰ En la carta de Pere el Gran al rei de Granada és presentat com a «jueu nostre».¹¹¹ Quan Pere el Gran s'adonà que el perill de la invasió francesa era ben real, cuità a trametre Samuel Alfaquim als sarraïns de València perquè en reclutés per al seu exèrcit. En aquesta guerra intervingueren mercenaris marroquins al costat de les forces catalanes.¹¹² Per mediació d'un emissari jueu, sarraïns de València i del Marroc lluitaren, doncs, al costat de Catalunya contra els soldats francesos sostinguts pel cap de l'Església.

Pere el Gran continuà la seva política d'amistat envers Granada fins al dia de la mort. Muhammad II necessitava també un aliat a causa de la invasió marroquina de la primavera de 1285. Alfons II, que accedí al tron el novembre de 1285, s'ajustà a la política del seu pare. A la primeria de 1268, trameté el jueu valencià, Jahudà Abenhacen a Granada.¹¹³ El rei manà al batlle de València de tenir cura dels assumptes del seu ambaixador jueu, de percebre'n els préstecs i de protegir-ne l'esposa i els fills, mentre fos a Granada.¹¹⁴ Així mateix, li ordena de lliurar a Jahudà Abenhacen la quantitat de 200 sous en moneda de València per costejar el viatge.¹¹⁵ Abrahim Abenamies, que fou secretari d'àrab d'Alfons II a partir de 1289,¹¹⁶ va ser tramès en missió diplomàtica a Granada un any després.¹¹⁷ El setembre de 1291, tornà a Granada, aquesta vegada ensem amb l'ambaixador granadí, Muhammad Abenadalill, que havia fet estada a la

catalane au temps du roi Pierre le Grand», EUC, 18 (1933), p. 179, doc. 7]); el document original no es troba a l'ACA. Veg.: WIERUSZOWSKI, *op. cit.*, p. 179, n. 2; A. GIMÉNEZ SOLER, *op. cit.*, p. 18-21.

107. ACA, Reg. 41, f. 97; Reg. 44, f. 244v.

108. ACA, Reg. 44, f. 142, 149r-v i 150.

109. ACA, Reg. 43, f. 100r; Reg. 46, f. 178v.

110. ACA, Reg. 47, f. 122 [= A. GIMÉNEZ SOLER, «La Corona de Aragón y Granada», BABLB, 3 (1905), p. 113-114.

111. A. GIMÉNEZ SOLER, *ibíd.* p. 114; M. Gaibrois de Ballesteros, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), II, p. 318.

112. DUFORCQ, p. 205-206.

113. ACA, Reg. 62, f. 196v [= L. KÜPFEL, *Die äussere Politik Alfonsos III von Aragonien*, Berlín 1911-1912, p. 162-163; veg. sobre aquest personatge: ACA, Reg. 77, f. 9.

114. ACA, Reg. 74, f. 65 [= RÉGNÉ 1862].

115. ACA, Reg. 74, f. 7v [= RÉGNÉ 1870].

116. ACA, Reg. 83, f. 12 [= GAZULLA, *op. cit.*, p. 188, n. 2]; cf. ROMANO, «Abenmessé», p. 255, n. 46; *id.* «Escribanos», p. 90-95.

117. Klüpfel, *op. cit.*, p. 164s; BAER, *Toledot*, p. 491, n. 49 <*Historia*, II, p. 696, n. 52>.

Corona catalanoaragonesa com a enviat del rei de Granada.¹¹⁸ L'any 1291, fou nomenat secretari i torsimany d'àrab de Jaume II, fill de Pere el Gran.¹¹⁹ Al cap d'un any, el rei l'envià a Granada, on morí mentre exercia la seva missió. El rei català demanà al de Granada de trametre-li tots els béns del difunt.¹²⁰

Com a diplomàtic, Jaume II excel·lí sobre el seu germà Alfons. Havia entès que un imperi català mediterrani només era possible si regnava la pau entre la Corona de Catalunya-Aragó i els seus veïns de la Península. Poc després d'accedir al poder, l'any 1291, signà amb Castella la concòrdia de Monteagudo, per la qual ambdós països es repartien el nord d'Àfrica en zones d'influència.¹²¹ Jaume II esmerçà esforços per acostar Castella a Granada. Aquesta, que no havia rebut Tarifa de Castella com desitjava, actuava mentrestant en sentit contrari, intentant acostar-se al Marroc. Dins l'entrellat de les relacions entre els quatre països, Jaume II menà una política d'allò més enèrgica, que tenia per arquitecte el jueu Samuel Alfaquim. Samuel partí cap a Granada el febrer de 1293 com a ambaixador de Jaume II.¹²² Aquesta missió tenia per objecte d'impedir el trencament entre Castella i Granada, d'acord amb la política de pau de la Corona catalanoaragonesa. La contribució de Samuel Alfaquim a l'èxit d'aquesta política va ser més gran del que era d'esperar. Com a resultat de la seva visita, Granada i Castella signaren un acord de pau. Un any després, a la primavera de 1294, el rei tornà a trametre Samuel a Granada.¹²³ Pel camí, trobà una ambaixada d'aquest regne, que duia una lletra del 24 d'abril de 1294 adreçada a Jaume II.¹²⁴

118. ACA, Reg. 90, f. 22v [= RÉGNÉ 2386].

119. «*Scriptor noster arabicus et turcimanus...*» (ACA, Reg. 91, f. 25v [= RÉGNÉ 2387]; Finke, *op. cit.*, I, p. LIX.

120. «... como el fiel nuestro Habraham Abenamias, el qual embiávamos a vos con mandaría sea muerto en aquella mandaría, e algunos bienes suyos en la vuestra tierra sean, et nos por demandar e recibir aquellos bienes embiemos allá el portador daquesta carta...» (ACA, Reg. 95, f. 92 [= GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.*, III, doc. 431; GAZULLA, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), p. 188;]).

121. Veg. la nota 163 de més avall.

122. ACA, Reg. 252, f. 49 [A. GIMÉNEZ SOLER, *op. cit.* (a la nota 110 de més amunt), p. 122, n. 1]; GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), II, p. 202; cf. Arié, *op. cit.*, p. 78, n. 8.

123. ACA, Reg. 252, f. 55; F. CARRERAS Y CANDI, «Evolució històrica dels juheus y juheissants barcelonins», EUC, 3 (1909), p. 417; ACA, Reg. 252, f. 80v-81 [= RÉGNÉ 2513]; ACA, Reg. 252, f. 82 [= GIMÉNEZ SOLER, *op. cit.* (a la nota 110 de més amunt), p. 125]; DUFOURCQ, p. 230, n. 1.

124. ACA, Reg. 252, f. 81 [= GIMÉNEZ SOLER, *op. cit.* (a la nota 110 de més amunt), p. 126].

En aquells moments, intervenia també en les negociacions Abraham Abengalell, que el juny de 1294 rebé 500 morabatins del tresorer de Castella.¹²⁵ El 8 de juliol de 1294, Jaume II trameté una lletra a Muhammad II, en la qual l'assabentava de l'esperada partença de Samuel Alfaquim, que li havia d'explicar la posició de la Corona catalanoaragonesa respecte a les condicions de la pau entre Castella, per un costat, i Granada i el Marroc, per l'altre.¹²⁶ Aquell mateix dia, Jaume II anunciava a la dama noble castellana, Maria Fernández Coronel, que aleshores es trobava a València, que havia tramès una lletra a Granada i el Marroc per mitjà de Samuel Alfaquim,¹²⁷ «per tal d'ocupar-se dels afers del rei de Castella».¹²⁸ I com que no tenia prou diners¹²⁹ per poder armar adequadament una nau per al transport de l'ambaixador, el rei li demanava que li prestés els diners que calien.¹³⁰ Del llibre de comptes del tresorer de Castella, es desprèn que hom pagà 2.000 morabatins a Samuel perquè pogués viatjar a Granada.¹³¹ En aquells temps, Samuel apareix com a home de confiança i familiar del rei.¹³² Malgrat tots els preparatius, l'ambaixador no se'n anà cap a Granada el juliol de 1294. El rei català assegura novament que l'ambaixador es posarà en camí ben aviat.¹³³ Tot fa suposar que aquestes dilacions eren intencionades, com veurem més endavant.

El sultà de Granada començà a manifestar un gran interès per la política de

125. Biblioteca Nacional de Madrid. Manuscritos D *sic* n. 13090, Cuentas, cuaderno n. 59 [= GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 98 de més amunt), p. 203; DUFOURCQ, p. 233].

126. ACA, Reg. 252, f. 92v [= RÉGNÉ 2526; GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), p. 321].

127. «... don Samuel con mensaje a los reyes de Granada y Marruecos.»

128. «... por endreçar los fechos del rey de Castiella.»

129. «... por defallimiento de dineros.»

130. «...con que este leny se pueda armar... que esto se faze a grand dreta e pro del rey de Castiella» (ACA, Reg. 252, f. 92v [= RÉGNÉ 2527]; GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), p. 322; GIMÉNEZ SOLER, *op. cit.* (a la nota 106 de més amunt), p. 35.

131. «... carta de pago de la Reyna, en que otorgaba que recibiera paral alfaquim del rey de Aragón, quel enviaba el rey con su mandado al rey de Granada, II mil maravedís» (GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), II, p. 322).

132. Els mots que el rei escriu en una lletra adreçada «al muy amado Fernando Díaz», dient que Samuel Alfaquim «nos dixo que erades venido a Valencia e plogo nos mucho», demostren una relació quotidiana.

133. ACA, Reg. 252, f. 55 [= GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 98 de més amunt), p. 422, doc. 27]; GIMÉNEZ SOLER, *op. cit.* (a la nota 106 de més amunt), p. 35.

la Corona catalanoaragonesa. Tan aviat com va veure que Samuel Alfaquim no tornava a Granada el juliol de 1294, com li havien promès,¹³⁴ fou ell qui trameté a Jaume II un representant seu perquè apressés la represa de les negociacions que havien estat interrompudes. Valent-se de Granada, que actuà com a resultat de la vigorosa activitat diplomàtica de Samuel, Jaume II aconseguí de pressionar el Marroc. Al capdavant, Samuel partí l'agost de 1294 només cap a Granada. No hi ha dubte que el rei de Granada prenia molt d'interès en la pau amb Sanç IV, d'acord amb els plans de Jaume II. El Marroc, al contrari, s'emboicà en la guerra, i Jaume II es va veure obligat a enviar el seu estol a l'estret.¹³⁵ A conseqüència de la guerra, el Marroc es retirà de la Península, bo i deixant Algesires i Ronda a Granada. Fou la fi del Marroc com a potència en la península Ibèrica. El rei català hagué el que cercava. En aquestes noves circumstàncies, Castella ja no podia causar cap dany a les relacions de la Corona de Catalunya-Aragó amb els seus veïns ni utilitzar l'amistat que hi havia entre ells. La segona cosa que aconseguí fou allunyar el Marroc de l'escena ibèrica, la qual cosa volia dir fer disminuir el perill de revolta dels musulmans de València, de qui el Marroc era l'instigador principal. Aquestes dues coses s'aconseguien gràcies a la pau entre la Corona catalanoaragonesa, Granada i Castella.

El novembre de 1294, el rei català trameté altra vegada Samuel Alfaquim a les corts dels seus tres veïns musulmans: Muhammad II, de Granada; Abu Hatem,¹³⁶ senyor de Ceuta; i Abu Yaqub, del Marroc.¹³⁷ És lògic suposar que Jaume II cercava de donar-los entenent que malgrat haver enviat l'estol a l'estret de Gibraltar, continuava essent un amic fidel dels musulmans. Samuel reeixí plenament en aquesta comesa. La posició i la influència de la Corona catalanoaragonesa respecte a Granada i el Marroc en sortiren reforçades. Castella començà a sentir temor d'aquella política promusulmana, acomplida amb la mediació de Samuel Alfaquim. Aquesta política fou interpretada com la fi de la reconquesta. Sanç IV féu, per part seva, algun gest d'amistat cap a França, la gran enemiga de

134. ACA, Reg. 252, f. 92v.

135. Per al manteniment de l'estol tramès a l'estret de Gibraltar, la Corona de Catalunya-Aragó rebé un ajut de 25.000 morabatins de Castella (veg. la nota 125 de més amunt). Cal fer remarcar que Jaume II s'escarrassà per rescabalar-se de totes les despeses ocasionades per l'acompliment dels seus projectes polítics en favor de Castella (veg. les notes 125, 128, 130 i 131 de més amunt).

136. «Bocaip», segons Gaibrois; «Bomip», segons Régne; «Botain», segons Dufourcq.

137. ACA, Reg. 252, f. 110 [= RÉGNÉ 2552; GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), III, doc. 580].

la Corona catalanoaragonesa.¹³⁸ La mort de Sanç IV i l'accessió del seu fill Ferran al tron a l'edat de nou anys, significà pràcticament la interrupció temporal de la reconquesta. Després d'haver signat el tractat d'Anagni el juny de 1295, segons el qual renunciava definitivament a Sicília, Jaume II es girà cap a la península Ibèrica i el nord d'Àfrica. No tenint cap territori fronter amb Granada, tot podia fer creure que el paper de la Corona catalanoaragonesa en la reconquesta s'havia acabat. Tanmateix, encoratjat per l'anarquia que prevalia a Castella i pels seus lligams d'amistat amb Granada, Jaume II no vacilà gens a preparar l'envaïment de Múrcia, que era sota el poder de Castella des dels temps de Jaume I. La primavera de 1295, Granada estava en guerra amb Castella. El novembre d'aquell any, la Corona de Catalunya-Aragó estava preparada per a aquesta incursió cap al sud. Tot i que –gràcies als esforços desplegats pel jueu marroquí Açach– el Marroc defugí d'entrar en guerra contra Castella, el rei català aconseguí d'ocupar el regne de Múrcia l'any 1296. Havent vingut a un acord amb Castella, la Corona catalanoaragonesa s'aproprià la part septentrional del regne de Múrcia, i es va assegurar així la regió litoral del sud pels seus ports. Ja veurem més avall de quina manera castigà Jaume II el Marroc pel refús de fer-li costat en aquest afer. Comptat i debatut, l'èxit de la Corona catalanoaragonesa fou en bona part el resultat de l'activitat reeixida del diplomàtic jueu Samuel Alfaquim.

L'acord sobre el repartiment de Múrcia eliminà un obstacle molt seriós del camí de la pau entre Catalunya i Castella. L'any 1308, els reis d'aquests dos països signaren el tractat d'Alcalá, l'objectiu del qual era Granada. El rei de Castella hi reconeixia el dret del rei de la Corona catalanoaragonesa a governar Almeria i un sisè del regne de Granada. També acordaren d'ajudar el Marroc a conquerir Ceuta.

La finalitat dels reis cristians era sens dubte de sembrar la discòrdia entre els musulmans i de poder acabar amb èxit la reconquesta; l'aparició de l'exèrcit i l'estol catalanoaragonesos provocà l'agitació i la revolta a Granada. Muhammad III fou constret a abdicar el poder a favor del seu germà Nasr. En ple setge, després del fracàs de la coalició amb Castella i el Marroc, tingué lloc una trobada entre Jaume II i el marroquí Otman Abu-l-Ola, en representació del sultà de Granada, a la qual assistí Çulema Abenmenassé com a torsimany del rei català.¹³⁹ El funcionari jueu féu amistat amb el seu col·lega marroquí i li demanà

138. F. SOLDEVILA, *Historia de España*, Barcelona 1952, II, p. 14.

139. ACA, CRD, Jaume II, Caixa 8, n. 1092. Cf. J. VERNET, «Un embajador judío de Jaime II, Selomó b. Menassé», *Sefarad*, 12 (1952), p. 126. Sobre aquest personatge, veg.: ROMANO, «Escribanos», p. 95-96.

d'intervenir prop del rei de Granada perquè alliberés Abraham Cap de Pebre.¹⁴⁰ Les converses de pau van començar el desembre de 1309;¹⁴¹ el gener de 1310, els catalanoaragonesos llevaven el setge d'Almeria i al cap de quatre mesos les parts belligerants firmaven la pau per quatre anys.

L'any 1314, Çulema Abenmenassé es tornà a entrevistar amb Otman Abu-l-Ola i li lliurà una lletra del rei, en la qual aquest especificava les demandes de la Corona catalanoaragonesa.¹⁴² De la resposta d'Otman es pot deduir que les dues parts confiaven plenament en Suleiman al-Israilí, que altre no era sinó Çulema Abenmenassé. La seva actuació obtingué com a resultat la promesa que els súbdits de la Corona catalanoaragonesa no patirien cap mal. L'ambaixador jueu tornà acompanyat de Faray al-Avilí, que prosseguí les converses de pau a Catalunya.¹⁴³

Les exigències que la Corona catalanoaragonesa pretenia sotmetre a Ismael I, que regnà a Granada de 1314-1315, eren cada vegada més imperatives. Çulema Abenmenassé continuà fent un paper decisiu en la conducció de les converses. A la primavera de 1315 li fou encomanat de lliurar unes lletres de Jaume II a Ismael I i Otman Abu-l-Ola.¹⁴⁴ I li foren atorgats plens poders, fins i tot per amenaçar de suspendre les converses de pau. Ambdós diplomàtics, representants de les dues parts –Çulema Abenmenassé en nom del rei de Catalunya-Aragó i Otman Abu-l-Ola ibn Abd-al-Haq en nom del sobirà de Granada– continuaren fent esforços per mantenir la pau.¹⁴⁵ Però alguns incidents de fron-

140. Quan Pere Boil anà a Granada féu algunes gestions per a l'alliberament d'aquest jueu, que estava sota la protecció de Salomó Abenmenassé. En tornar de la captivitat, el diplomàtic li demanà immediatament que li tornés els diners que havia esmerçat en el seu rescat.

141. J. ZURITA, *Anales de Aragón*, Saragossa 1610, I, f. 439, v. a.

142. «Ha arribat la lletra de l'honorable, excellent i lleial Pere Boil (*Bir [A]bu Bil*) per mitjà d'Abu Rabi Sulayman al-Israili, el vostre servidor.» [*NdT*: Agraeixo a la Dra. Dolors Bramon la gentilesa d'haver traduït de l'original àrab aquesta frase i les de les notes 146 i 148 de més avall.] Aquests mots són de la lletra d'Otman (ACA, Doc. Ari de Granada, n. 63), de la qual hi ha una traducció a ACA, CRD, Jaume II, Caixa 37, n. 4678. El text de la lletra en àrab fou publicat per M. A. ALARCÓN Y SANTÓN i R. GARCÍA DE LINARES, *Los documentos árabes diplomáticos del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid 1940, doc. n. 6; vegeu també: A. GIMÉNEZ SOLER, *op. cit.* (a la nota 110 de més amunt), p. 55-56; VERNET, *op. cit.* (a la nota 139 de més amunt), p. 134.

143. ACA, Reg. 242, f. 77r-v; VERNET, *ibíd.*

144. ACA, Reg. 242, f. 78v; VERNET, *ibíd.*, doc. 4, p. 144-145.

145. «Al alguazir molt honrat e bo e leyal Çuleyman ben Menasse truçuman del Rey molt noble Rey Daragon...» (ACA, CRD, Jaume I, Caixa 42, n. 5226b [= VERNET, *ibíd.*, doc. 8, p. 148-149.

tera posaren obstacle a les converses. Arran de les ràtzies realitzades per gent d'armes de Granada, que s'havien emparat de bestiar a Vera, Jaume II trameté l'ambaixador Çulema Abenmenassé¹⁴⁶ al sultà de Granada per tal que li lliurés una protesta i l'advertís que les converses i la missió del seu enviat podien quedar interrompudes. El rei de Granada assajà de deixar ben clar en la seva lletra, que fou posada en mans de Çulema Abenmenassé el 24 de març de 1315, que Granada desitjava la pau.¹⁴⁷ En una lletra anterior, que havia tramès per mitjà de Çulema Abenmenassé, Ismael I havia explicat les circumstàncies de la ràtzia.¹⁴⁸ El rei de Granada es refusà a satisfer les exigències del rei català. La petició que féu Jaume II al rei Sanç de Mallorca de pressionar Ismael I perquè aquest acceptés de pagar indemnitzacions fou debades. L'evolució de les coses neguitejà sobretot Otman Abu-l-Ola, que ensems amb el seu amic Çulema Abenmenassé havia esmerçat grans esforços a fomentar l'amistat entre els dos països. La lletra que adreçà a Çulema, quan aquest tornà a les terres catalanoaragoneses, expressa la decepció que senti.¹⁴⁹ Jaume II no trigà gens a respondre, consentint l'organització d'activitats antimusulmanes. És interessant d'assenyalar que durant la seva estada a Granada l'any 1315, Çulema Abenmenassé donà cap a una missió encara incompleta relativa a un espia musulmà al servei de la Corona catalanoaragonesa, que havia mort poc temps abans. En el seu informe, el diplomàtic donà compte de la determinació de Granada de fer la guerra a Castella i, al contrari, d'abandonar el conflicte amb la Corona de Catalunya-Aragó, que podia emmenar-la a una guerra en dos fronts.¹⁵⁰ Çulema Abenmenassé continuà representant la Corona catalanoaragonesa a Granada. A la primavera de 1317 dugué al rei català una lletra del seu amic Otman.¹⁵¹ En aquell temps, la Corona catalanoaragonesa començà a actuar per fer caure Ismael I del tron de Granada i elevar-hi Nasr, amb l'esperança que això li permetria d'asso-

146. «Ja hem rebut la vostra honorable lletra per mitjà de Sulayman al-Israili», diu literalment Ismael I en la seva lletra de resposta.

147. ACA, Doc. Ar. de Granada, n. 57 [= ALARCÓN Y SANTÓN i GARCÍA DE LINARES, *op. cit.*, doc. n. 8].

148. «Ja us hem contestat al respecte en la lletra que us trametérem juntament amb Sulayman al-Israili» (ACA, Doc. Ar. de Granada, n. 27 [= ALARCÓN Y SANTÓN i GARCÍA DE LINARES, *op. cit.*, doc. n. 9]).

149. VERNET, *op. cit.*, p. 136.

150. ARIÉ, *op. cit.*, p. 246, n. 3; GIMÉNEZ SOLER, *op. cit.* (a la nota 110 de més amunt), p. 64.

151. Com es dedueix de la resposta de Jaume II a Otman del 8 de març de 1317: «*Fezemos vos saber que recebimos vuestra carta que nos enviastes con Çuleyma*» (ACA, Reg. 243, f. 248 [= Vernet, *op. cit.*, p. 150]).

lir els objectius que cercava. De totes maneres, no hi ha dubte que les relacions s'anaren deteriorant. La fi del mes d'abril de 1317 assenyala també l'acabament de la influència dels sectors que treballaven per la pau, representats excel·lentment en els dos països per Çulema Abenmenassé i Otman Abu-l-Ola. En desaparèixer les perspectives de pau, acabà la important missió diplomàtica que havia dut a terme Çulema Abenmenassé, mentre les parts implicades pensaren que la pau era a l'abast de la mà.¹⁵²

Veiem, doncs, que els diplomàtics jueus Samuel Alfaquim i Çulema Abenmenassé acompliren una missió força valuosa en el marc de les relacions de la Corona de Catalunya-Aragó amb el regne de Granada. Cal inscriure a favor del primer la consolidació de la política activa envers Granada, i atribuir al segon una bona part de l'èxit que representà mantenir la pau fins al 1317.

5. Diplomàtics jueus al Marroc

Durant tot el regnat de Jaume I, el Marroc visqué en un estat de desordre i de confusió. Era certament difícil d'establir relacions normals amb un estat esquinçat interiorment. Mancant un tractat de pau o una treva pactada entre els cristians i els musulmans, la situació natural era l'estat de guerra. L'any 1274, quan Abu Yusuf aconseguí per fi de governar el seu regne, Jaume I respongué a la iniciativa del sultà del Marroc i conlogué una aliança amb ell. Abu Yusuf volia reforçar els seus dominis de la costa ibèrica, mentre que Jaume I planejava la penetració econòmica catalana cap a l'interior del Marroc. L'aliança del Marroc i Granada l'any 1275, malgrat que havia estat projectada contra Castella, provocà la revolta dels musulmans valencians. El lliurament de Ronda, Algesires i Tarifa al Marroc per part de Granada convertí aquell en una potència ibèrica.

L'any 1285, Pere el Gran reeixí a signar un tractat de pau amb el Marroc i a fer front als seus enemics cristians amb l'ajut dels aliats musulmans.¹⁵³ En els combats de 1285 entre França i Catalunya hi hagué mercenaris marroquins en el costat català.¹⁵⁴ Una mica després moriren ambdós sobirans: Pere el Gran, el novembre de 1285, i Abu Yusuf, el març de 1286. Sense cap política expansio-

152. Cal dir que el fet que Castella s'arreglerés al costat de la Corona de Catalunya-Aragó l'any 1321 dugué la pau tan desitjada i posà fi a les ingerències d'aquesta darrera en els afers de Granada. Sobre la missió de Çulema Abenmenassé de l'any 1318, veg.: ACA, Reg. 243, f. 283v [= GIMÉNEZ SOLER, *op. cit.* (a la nota 34 de més amunt), p. 204, n. 1]

153. DUFOURCQ, p. 205.

154. GAZULLA, *op. cit.*, p. 175 ss.

nista que tingués en vista Andalusia o el nord d'Àfrica, Pere el Gran aconseguí d'establir bons lligams amb Granada i el Marroc, i en el seu testament recomanà a l'hereu de prosseguir aquesta política.¹⁵⁵

Alfons II esperà l'entronització d'Abu Yaqub per consolidar la pau entre la Corona de Catalunya-Aragó i els països del nord d'Àfrica, especialment el Marroc. Això era important per al seu pla de domini de Menorca. Per a aquesta delicada tasca trià Abraham Abengalell, un diplomàtic jueu bon coneixedor de la zona, que posseïa l'experiència i els dots que calien per dur-la a terme. L'estiu de 1286, doncs, Abraham Abengalell i el seu germà foren tramesos al Marroc. El març de 1286 es van fer els preparatius del viatge. El rei ordenà de fer diversos pagaments a Abraham Abengalell i el seu germà per comprar provisions per al viatge i per armar la galera amb què havien de navegar.¹⁵⁶ El desembre de 1286, tant ell com el seu germà Samuel, foren nomenats ambaixadors prop del rei del Marroc. Quan ja eren a punt de salpar, el rei els afranquí per a tota la vida de pagar impostos reials, llevat del tribut anual.¹⁵⁷ Un tercer jueu va prendre part en aquesta missió: Vidal de Porta. Els tres, juntament amb Pere de Déu, reberen diverses sumes del tresorer reial el 21 de desembre de 1286.¹⁵⁸ El gener de 1287, Alfons II envai Menorca i d'allà estant donà instruccions al seu ambaixador sobre la proposta d'un tractat de pau amb el Marroc.¹⁵⁹ El gener de 1287, la missió diplomàtica, tres membres de la qual eren jueus, sortí cap al Marroc.¹⁶⁰

Abu Yaqub portà endavant la política del seu predecessor, una política fonamentada en l'eix Marroc-Granada-Castella. Per això hom donà tanta importància a la missió d'Abengalell i els seus col·legues. El rei del Marroc pretengué incloure Granada en el tractat de pau que proposava Alfons II, que comprenia la col·laboració econòmica, militar i política. Alfons oferia al rei del Marroc el seu ajut contra qualsevol país musulmà a canvi del suport del rei mar-

155. ACA, Reg. 64, f. 141; DUFOURCQ, p. 207. L'absència de diplomàtics jueus en les relacions amb el Marroc es pot explicar per la millora dels lligams entre els dos països fins a la mort de Pere el Gran. Sobre la missió del jueu Abenbenist en el Marroc l'any 1200 en els temps de Pere el Catòlic, veg.: ACA, Pere I, Perg. 84 [= BAER, I, 61].

156. ACA, Reg. 67, f. 141 [= RÉGNÉ 1514]. El viatge tingué lloc a l'estiu; el del gener de 1287 fou un segon viatge, contràriament al que hom dedueix de BAER, *Toledot*, p. 491, n. 49 <*Historia*, II, p. 696, n. 52>.

157. «...in legatione ad regem de Marrochs» (ACA, Reg. 64, f. 150 [= RÉGNÉ 1701]; ACA, Reg. 77, f. 48v; cf. DUFOURCQ, p. 213).

158. ACA, Reg. 77, f. 48v; cf. DUFOURCQ, *ibíd.*

159. ACA, Reg. 64, f. 191-192; DUFOURCQ, *ibíd.*

160. GAZULLA, *op. cit.*, p. 183; GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), II, p. 318.

roquí a la Corona catalanoaragonesa contra qualsevol país cristià. Tot i que el tractat de pau no arribà a ser signat, Abraham Abengalell i els seus col·legues aconseguiren, tanmateix, quelcom força impressionant, és a saber, posar els fonaments d'unes relacions amistoses entre ambdós països.

En vista dels seus nombrosos enemics cristians, Alfons II no amollà en els seus esforços per acostar-se al Marroc. A la fi de 1288, tornà a enviar Abraham Abengalell cap al sud. Aquesta vegada, a més de les instruccions oportunes, el diplomàtic jueu rebé l'encàrrec de lliurar a Abu Yaqub —per un rescat molt més baix que no el que havia demanat fins aleshores—¹⁶¹ el seu nebot Isa ben Idris, que era captiu de l'orde del Temple.¹⁶² Cal assenyalar que les pressions que Alfons II exercí damunt el Marroc per mitjà de Granada (on actuà un altre diplomàtic jueu), no donaren cap fruit. El Marroc es va refusar a actuar contra Castella, però també va evitar de fer el contrari. Durant la guerra de Castella i Aragó de 1289 a 1291 es mantingué neutral. Malgrat això, els lligams comercials entre ells es van fer més estrets. L'arquitecte d'aquestes relacions normals fou el jueu Abraham Abengalell.

Amb l'accessió de Jaume II al tron canvià una mica la política de la Corona catalanoaragonesa envers el Marroc. L'aliança amb aquest regne ja no li interessava, car el primer objectiu del nou rei era la signatura d'un tractat de pau amb Castella. En la concòrdia de Montegudo del 1291, Aragó i Castella es repartiren la regió de Barbària entre ells. A Castella li correspongué el Marroc.¹⁶³ Jaume II assumí la tasca de mediador i l'acomplí airovement, gràcies a l'actuació del diplomàtic cristià Mediona i el jueu Samuel Alfaquim al Marroc i a Granada.

Abraham Abengalell continuà acomplint la seva tasca al Marroc al servei de la Corona catalanoaragonesa, puix que veiem en aquest context que el juny de 1294 rebé 500 morabatins del tresorer de Castella.¹⁶⁴ Aquell mateix mes, Jaume II acusa recepció de la lletra que Abu Yaqub li havia tramès per mà d'un diplomàtic del Marroc, el jueu Açach. Aquest cop el rei català li envià Samuel

161. DUFOURCQ, p. 217.

162. DUFOURCQ, p. 214.

163. «Fo avengut e especificat entre los dits Reys que la conquesta de Barberia pertanyés als dits Reys en aquesta manera: que el riu de Molehuya envés Cepta e d'aquela part aytant con és, és de conquista de Castella. E del dit riu devés Bugia e Tuniz aytant con és, és del rey d'Aragó» (ACA, Reg. 55, f. 52v [= *Memorial Histórico Español*, 3 (1852), p. 452 ss.; L. GONZÁLEZ ANTÓN, *Las Uniones aragonesas y las Cortes del Reino (1283-1301)*, Saragossa 1975, II, doc. 308, p. 450]; DUFOURCQ, p. 220, n. 5).

164. Veg. la nota 125 de més amunt.

Alfaquim per tal que prosseguís les negociacions i sobretot que tractés de convèncer-lo de signar un tractat de pau amb el rei de Castella, sogre de Jaume II.¹⁶⁵ La lletra credencial de Samuel va ser tramesa al visir Abu-l-Haq.¹⁶⁶ Aquesta missió, que incloïa també Granada, va ser ajornada, com ja hem dit, molt de temps.¹⁶⁷ Per finançar-la, el rei s'adreçà a una dama noble castellana, Maria Fernández, que residia aleshores a València.¹⁶⁸

A l'ambaixador jueu de Jaume II li fou encomanat de fer present a Abu Yaqub que entre els dos casals hi havia hagut sempre concòrdia i amor,¹⁶⁹ i de demanar-li que entrés en aliança amb Castella.¹⁷⁰ L'ambaixador Samuel se n'anà per fi el novembre de 1294. En la lletra de què era portador, el rei català manifestava el seu desig de pau i pregava el sultà del Marroc d'acollir les paraules de Samuel Alfaquim com si fossin les seves pròpies.¹⁷¹ Més amunt ja hem esmentat que aquesta missió de Samuel Alfaquim suposà una contribució molt important a la consolidació de la posició de la Corona catalanoaragonesa al Marroc i a Granada. Ens pot sorprendre potser el fet que Samuel Alfaquim fos tramès inesperadament en missió diplomàtica al Marroc, quan abans havia anat sempre, gairebé de manera exclusiva, a Granada. Tot fa creure que la tramesa de Samuel al Marroc fou conseqüència del pla de Jaume II d'atraure el Marroc cap al camp d'Aragó-Granada. Samuel era l'home idoni per a aquesta tasca. Darrere seu tenia la rica experiència diplomàtica adquirida a la Granada musulmana. L'interès de Jaume II pel Marroc es va acreixer arran del tractat d'Anagni de l'any 1295. És interessant d'observar que també l'ambaixador del Marroc a

165. ACA, Reg. 252, f. 92 [= RÉGNÉ 2524]; D. CORCOS, «The Jews of Morocco under the Merinides», JQR, 55 (1964), p. 66-67. En aquella mateixa avinentesa, li trameté la traducció de la carta que havia rebut, per tal de certificar-li que l'havia entesa correctament. Sobre la missió de l'ambaixador del Marroc, el jueu Isaac Alxerrhi, enviat a la Corona catalanoaragonesa l'any 1292, veg.: ACA, Reg. 90, f. 18v.

166. ACA, ibíd.[= RÉGNÉ 2525].

167. ACA, Reg. 252, f. 55.

168. ACA, Reg. 252, f. 92v [= RÉGNÉ 2527]; veg. GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), II, p. 322.

169. «Entre'l casal vuestro e nuestro fue siempre concordia e amor.»

170. «...por que nos plazería muyto de coraçon que entre vos e don Sancho... rey de Castiella... e nos, aviese paç, concordia e bien querencia» [veg. GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 98 de més amunt), p. 121; íd., *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), II, p. 321]. Veg. també la nota 165 de més amunt.

171. «Rogamos vos que al dito alfquim creades de lo que vos dirá de part mia.» (ACA, Reg. 252, f. 120 [= RÉGNÉ 2552]; GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), III, doc. 580).

la Corona de Catalunya-Aragó era un jueu, l'Açach que hem esmentat més amunt. Aquest hi va ser enviat l'any 1294;¹⁷² per a la tornada, l'any 1295, rebé un salconduit de Jaume II.¹⁷³

Al contrari del que esperava el rei català, el Marroc no es deixà arrossegar a la guerra entre Granada i Castella. Com a reacció a aquesta situació, Aragó s'acostà a Tlemcen, rival del Marroc, i envià l'estol a l'estret de Gibraltar. A causa de la guerra amb Castella, el Marroc hagué de retirar-se de la Península, abandonant Ronda, Algesires i altres poblacions. Aquesta retirada eliminà un dels factors més importants que encoratjaven l'arremorament i la revolta dels musulmans de València.

6. Diplomàtics jueus a Tlemcen

Tot i el gran interès que tenia pel Marroc, la Corona catalanoaragonesa reconeixia el dret de Castella a imposar la seva protecció damunt el Marroc, que era, des d'un punt de vista geogràfic, la continuació natural de Castella. El Marroc era, en realitat, a una gran distància d'Aragó. Tanmateix, el centre del Magrib desvetllava l'interès dels mercaders catalans. El regne de Tlemcen era força important comercialment.

Els jueus de la Corona de Catalunya-Aragó, de Mallorca i de Tlemcen van fer una paper molt rellevant en el comerç internacional que es produïa entre la Corona catalanoaragonesa i l'Àfrica. Gràcies a la influència dels jueus, Catalunya mantingué unes bones relacions amb els jueus de Tlemcen i Sigelmessa, que prenién una part molt activa en aquest comerç. No hi ha dubte que mitjançant aquestes relacions, la Corona catalanoaragonesa aconseguí de fer créixer la seva porció en aquest comerç.¹⁷⁴ També els jueus de Mallorca, que tenien lligams molt estrets amb el nord d'Àfrica, van contribuir granment a fomentar els lligams dels catalans amb el nord d'Àfrica després de la conquesta de l'illa per Jaume I. Res de més natural, doncs, que la Corona catalanoaragonesa emprés diplomàtics jueus per desenvolupar les seves relacions amb Tlemcen.¹⁷⁵

En la primera meitat del segle XIII, la política catalanoaragonesa respecte a

172. ACA, Reg. 252, f. 92.

173. ACA, Reg. 252, f. 120. Sobre la sol·licitud del metge jueu Yehiel al canceller Bernat d'Averçó per acompanyar com a intèrpret i com a metge els nobles catalanoaragonesos en llur viatge al Marroc o a Tlemcen, veg. ACA, CRD, Jaume II, Caixa 135, n. 409.

174. DUFOURCQ, p. 141. Veg. la nota 19 de més amunt.

175. DUFOURCQ, p. 139.

Tlemcen es fonamentava damunt el bescanvi comercial. Durant la darrera dècada del regnat de Jaume I, aquestes relacions patiren alguns alts i baixos. Però al capdavant predominaren les forces de pau, és a dir, els representants dels interessos comercials. El gener de 1274, enmig d'una crisi molt greu en les relacions entre els dos països, el rei català autoritzà els seus súbdits a fer captiu qualsevol habitant de Tlemcen que els caigués a les mans, llevat que fos un jueu que anés de camí cap a les terres catalanoaragoneses.¹⁷⁶ Dos anys abans, aquest rei havia intentat de posar els jueus de la Corona de Catalunya-Aragó residents a Tlemcen sota la protecció de l'alcaid nomenat per regir la comunitat catalana.¹⁷⁷ L'any 1276, un cert nombre de jueus acompanyaren l'ambaixador de la Corona catalanoaragonesa, Bernat Porter, a Tlemcen.¹⁷⁸

En els temps d'Alfons II, quan l'esperança del rei d'arrossegar el Marroc a la guerra contra Castella s'esvaní, la Corona de Catalunya-Aragó es girà cap al rival del Marroc: Tlemcen. El desembre de 1289, trobem en les instruccions que foren donades a Abraham Abenamies, ambaixador de la Corona a Granada, algun indici d'aquest acostament i de la tramesa d'un emissari a aquell país. L'emissari que hi va ser enviat l'hivern de 1290 fou Abraham Abengalell, un diplomàtic instruït per l'experiència a Granada i al Marroc. Tornà a Aragó el maig de 1290, acompanyat d'un ambaixador de Tlemcen. A mitjan mes de maig sortia novament cap a aquell país per tal de negociar els darrers detalls del tractat de pau. L'ambaixador jueu exigí en nom del rei d'Aragó 2.000 dinars d'or anuals, a més d'altres coses.¹⁷⁹ Arran de la mort d'Alfons II, Abraham Abengalell tornà a Aragó.¹⁸⁰ El nou rei, Jaume II, que ja era rei de Sicília, arribà a Mallorca l'agost de 1291. Abraham Abengalell, que l'hi esperava,¹⁸¹ duia un missatge d'Otman I, en el qual aquest expressava les seves bones intencions, sense parlar, tanmateix, de les exigències monetàries d'Alfons II.¹⁸² Pel salconduit lliurat el 20 de se-

176. ACA, Reg. 19, f. 95v-96; DUFOURCQ, p. 148.

177. ACA, Reg. 14, f. 141; DUFOURCQ, p. 153.

178. ACA, Reg. 38, f. 71v.

179. ACA, Reg. 73, f. 104v-105; DUFOURCQ, p. 326.

180. Ja era a les terres catalanoaragoneses abans del setembre de 1291, puix que el dia 20 d'aquest mes hom li donà un salconduit abans de partir de nou cap a Tlemcen (veg. la nota 181). Dufourcq, doncs, s'equivocà en dir que l'ambaixador tornà de Tlemcen l'octubre. Veg. ACA, Reg. 55, f. 49v; *Memorial Histórico Español*, III (1852), p. 451-452.

181. GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), II, p. 318; *Memorial Histórico Español*, *ibíd.*

182. M. GAZULLA, *Jaime I y los estados musulmanes*, Barcelona 1919, p. 59; Ch. E. DUFOURCQ, «Nouveaux documents sur la politique africaine de la Couronne d'Aragon», *AST*, 26 (1953), p. 291, n. 4.

tembre de 1291 sabem que Abengalell viatjava acompanyat de la família.¹⁸³ Jaume II no renuncià a l'antiga pretensió de la Corona de Catalunya-Aragó de rebre 2.000 dinars d'or anuals i una companyia de 100 soldats a compte de Tlemcen. El refús del regne de Tlemcen a satisfer aquestes exigències empitjorà les relacions amb la Corona. Però la guerra de Castella amb el Marroc i l'ajut de Tlemcen a Castella van afavorir l'apropament d'Aragó a Tlemcen. L'any 1293, Jaume II tingué una nova iniciativa de pau. Com a ambaixador trià un jueu anomenat Bondavid Alfaquim.¹⁸⁴ El 23 de maig de 1293, li foren lliurades les lletres crencials, adreçades a Otman I,¹⁸⁵ en les quals el rei català subratllava quatre punts: l'exigència monetària de la Corona catalanoaragonesa, l'amistat que havia caracteritzat llurs relacions en temps passat, la proposta d'un acord de pau i amistat, i els avantatges d'aquella amistat. El mateix dia, l'ambaixador rebé les instruccions del rei,¹⁸⁶ el qual, d'altra banda, manava a tots els oficials i súbdits de no obstaculitzar la missió de l'ambaixador prop del rei de Tlemcen.¹⁸⁷ La finalitat d'aquella empresa era de signar un tractat d'amistat. En l'audiència que el rei de Tlemcen li concedí, l'ambaixador li féu present, infructuosament, val a dir, les amistoses relacions que havien tingut. Va ser impossible d'assolir l'objectiu que l'havia dut a Tlemcen. No fóra estrany que les converses que la Corona catalanoaragonesa mantenia amb Bugia, el país veí de Tlemcen, influïssin sobre el curs de les negociacions. Només després del tractat d'Anagni de l'any 1295 hi tornà a haver alguna perspectiva de canvis en la situació de les relacions de la Corona de Catalunya-Aragó amb Tlemcen.¹⁸⁸

183. ACA, Reg. 91, f. 115 [= RÉGNÉ 2390]; BAER, *Toledot*, p. 491, n. 49 <*Historia*, II, p. 696, n. 52>.

184. Aquest ambaixador anà a Tlemcen, però no a Tunísia, com diu, amb raó, Dufourcq [Ch. E. DUFOURCQ, «La Couronne d'Aragon et les Hafides au XIIIe siècle (1229-1301)», AST, 25 (1952), p. 39]. El que diuen Carreras y Candi i, seguint-lo, Brunschvig no és correcte (F. CARRERAS Y CANDI, *op. cit.* (a la nota 123 de més amunt), p. 417; R. BRUNSCHVIG, *La Berbérie orientale sous les Hafides, des origines à la fin de XV siècle*, París 1940, I, 107).

185. ACA, Reg. 252, f. 53 [= RÉGNÉ 2481; GAIBROIS DE BALLESTEROS, *op. cit.* (a la nota 38 de més amunt), III, doc. 482; MASÍÀ DE ROS, *op. cit.* (a la nota 16 de més amunt), doc. 151]. En aquesta darrera obra, el nom de l'ambaixador és, erròniament, Baldovini; Régné no dona cap detall del contingut de la lletra.

186. ACA, Reg. 252, f. 53r-v [= RÉGNÉ 2482].

187. «*Apud illustrem regem de Tirimce*» (ACA, Reg. 252, f. 53v [= RÉGNÉ 2483]).

188. És possible que la missió del torsimany jueu de Múrcia, que acompanyà uns cavallers a Tlemcen, del qual parla Salomó ben Adret en els seus dictàmens (VI: 224), tingués lloc després de la conquesta de Múrcia l'any 1296 per part de Jaume II.

7. Diplomàtics jueus a Tunísia

Després de la conquesta de València, Jaume I establí relacions amistoses amb Tunísia. En tenim un exemple òptim l'any 1246, quan l'ambaixador de la Corona catalanoaragonesa a Tunísia s'adreçà al papa Innocenci IV per demanar-li que el cap de l'Església garantís la pau amb el rei de Tunísia Abu Zacariya Yahya I. Malgrat que aquesta petició fos inútil, cal assenyalar que no hi havia hagut res de semblant en tota la història de les relacions del cristianisme amb l'islam.¹⁸⁹ Entre 1250 i 1260, les relacions catalanotunisenques es feren més estretes. A partir del 1252, els mercaders catalans tingueren a Tunis un alfòndec propietat del rei d'Aragó, que el donà a lloguer per dos anys a un d'ells, anomenat *cònsol*.¹⁹⁰ De l'any 1256 endavant, abunden els documents que demostren les excel·lents relacions que existien entre els dos països. Súbdits de la Corona catalanoaragonesa servien el rei de Tunísia de mercenaris amb el consentiment de llur rei.¹⁹¹ L'any 1271 fou signat un tractat de pau per a deu anys.¹⁹²

Segons sembla, aquestes bones relacions no van haver de menester la intervenció personal de cap diplomàtic jueu. Però l'activitat diplomàtica sí que necessità el finançament de personatges jueus. L'any 1257, Benvenist de Porta prestà 14.080 sous barcelonesos a Jaume I perquè pogués afrontar les despeses ocasionades pel viatge del seu ambaixador a Tunísia.¹⁹³ La petició que el rei de Tunísia, Abu Abdalla Muhammad I, al Mustansir, féu a Jaume I l'any 1276 de llogar al diplomàtic jueu Abraham Abengalell un obrador a l'entrada del barri jueu de València és un testimoniatge inequívoc dels contactes que hi havia entre les autoritats de Tunísia i aquest jueu.¹⁹⁴ Hi ha prou fonament per suposar que Abraham Abengalell devia actuar d'una manera o d'una altra a Tunísia al servei del rei català.

189. BRUNSCHVIG, *op. cit.*, I, p. 37.

190. E. BERGER, *Les Registres d'Innocent IV*, París 1884, I, p. 229; íd., *Saint Louis et Innocent IV*, París 1893, p. 180; BRUNSCHVIG, *op. cit.*, I, p. 44; GAZULLA, *op. cit.* (a la nota 8 de més amunt), p. 28-29.

191. BRUNSCHVIG, *op. cit.*, I, p. 44.

192. M. L. de MAS LATRIE, *Traité de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique Septentrionale au Moyen-Âge*, París 1866, II, p. 280-284; B. ALART, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, París 1881, p. 34-35; GAZULLA, *op. cit.* (a la nota 8 de més amunt), p. 48-54; BRUNSCHVIG, *op. cit.*, I, p. 64.

193. ACA, Reg. 10, f. 16 [= BAER, I, 96].

194. ACA, Reg. 19, f. 13 [= RÉGNÉ 654; MF I, 1991; MIRET Y SANS, *op. cit.*, p. 531]. Cf. DUFOURCQ, p. 127.

La mort de Jaume I va cloure un període en la política estrangera de la Corona de Catalunya-Aragó; per ella fou l'acabament de la reconquesta i el començament de l'etapa italiana en les seves relacions internacionals. Quan encara era príncep hereu, Pere el Gran ja mostrà força interès per tot el que passava a Itàlia. En casar-se amb Constança, hereva del regne de Sicília, esdevingué, com a conseqüència natural, l'aliat de la seva muller, el pare de la qual morí lluitant contra Carles d'Anjou l'any 1266.¹⁹⁵ L'any 1282 es féu per fi realitat el seu desig de governar Sicília. Cal dir que la política nord-africana de Pere el Gran rebé una gran influència de la seva política italiana. Per això, s'interessà tant en els afers de Tunísia, propera a Sicília. Quan Tunísia es refusà a pagar la suma que el rei català li demanava, aquest donà suport a la revolta, per més que l'èxit que tingué servís de ben poc a la Corona catalanoaragonesa. L'operació siciliana de 1282 començà oficialment com una croada contra Tunísia. No li fou difícil, al rei Pere, de presentar l'operació contra un estat musulmà com una guerra santa. El camí de Tunísia a Sicília, ideal de Pere el Gran, no és pas gaire llarg.¹⁹⁶ El 28 de juny de 1282, l'estol aragonès arribà a Collo, que aleshores formava part de Tunísia.¹⁹⁷ D'allà estant continuà donant suport als qui s'havien rebel·lat contra el sultà, acontentant-se amb algunes incursions pel litoral.

En aquesta operació, que fou una preparació de la de Sicília, el jueu Jahudan Abenvives acompanyà el rei com a conseller i torsimany, i posteriorment anà amb ell a Sicília.¹⁹⁸ No hi ha dubte que la seva presència devia ser necessària per als contactes que Pere el Gran tingué amb les diverses parts implicades en el conflicte. A més de Jahudan Abenvives, també s'incorporà a la família del rei el seu escrivà d'àrab, el jueu Samuel Abenmenassé (Abenamies), que participà en l'expedició a Sicília.¹⁹⁹ Segons sembla, també el jueu Abraham Eixarquí anà

195. «Crònica de Ramon Muntaner», en: SOLDEVILA, *Cròniques*, p. 698 (cap. XXXVII).

196. DUFOURCQ, p. 238-249; J. N. HILLGARTH, *op. cit.* (a la nota 20 de més amunt), p. 24.

197. «Crònica de Bernat Desclot», en: SOLDEVILA, *Cròniques*, p. 466-469 (cap. LXXVII-LXXX) i p. 471-472 (cap. LXXXIII).

198. ACA, Reg. 60, f. 25v [= RÉGNÉ 1022]; «Crònica de Bernat Desclot», en: SOLDEVILA, *Cròniques*, p. 469 (cap. LXXX).

199. ACA, Reg. 60, f. 25v [= RÉGNÉ 1020; MF II, 1665]. Baer, basant-se en Martínez Ferrando, que havia escrit «Mossé» en lloc de «Samuel», dubtà de la bondat del nom enregistrat per Régné. Però Romano demostrà que el nom indicat per aquest darrer és el correcte (ROMANO, «Abenmenassé», p. 258, n. 69). Sobre el nomenament del seu germà Jahudan com a escrivà d'àrab durant les seves absències, veg.: ACA, Reg. 60, f. 19 [= MF II, 1657; ROMANO, «Abenmenassé», p. 287, doc. 7.

en l'expedició a Tunísia, i amb tota certesa en la de Sicília. Entre una i altra expedició, Samuel fou tramès a la reina en missió secreta.²⁰⁰ Samuel conegué de prop l'entrellat de relacions que es conjuminaren entre la Corona catalanoaragonesa i Tunísia, car no hi ha dubte que fou ell qui redactà les lletres credencials dels ambaixadors aragonesos enviats a Tunísia.²⁰¹

En el transcurs dels combats i les incursions, que duraren un cert temps, hom ocupà l'illa de Gerba, l'any 1284, i les illes dels Quèrquens l'any 1285.²⁰² Al capdavant, Abu Hafs Omar I acceptà de pagar el tribut que li demanaven.²⁰³ El tractat de pau fou signat al coll pirinenc de Panissars el juny de 1285.²⁰⁴ Sabem que abans un jueu havia participat en les negociacions relatives a l'alliberament de Murgim ben Sabir, un dels caps de l'illa de Gerba.²⁰⁵ Havent signat aquest tractat de pau, les relacions entre els dos països foren més o menys bones en els temps d'Alfons II i Jaume II. No posseïm cap més notícia sobre la intervenció de diplomàtics jueus catalanoaragonesos en els contactes entre els dos estats.

*

L'activitat dels diplomàtics jueus al servei de la Corona de Catalunya-Aragó en terres musulmanes durant els regnats de Jaume I, Pere II, Alfons II i Jaume II contribuï de manera important a fer que la política exterior d'aquests reis assolís els objectius que s'havien fixat. Tot fa creure que les crisis i les dificultats que existiren en les relacions amb els països musulmans van acréixer la necessitat d'ambdues parts de recórrer a diplomàtics jueus. En els períodes de tranquil·litat, en canvi, la freqüència d'aquesta intervenció minva. Els diplomàtics jueus foren escollits per la coneixença que tenien tant de les llengües utilitzades

200. ACA, Reg. 71, f. 124v [= MF II, 1597; ROMANO, «Abenmenassé», p. 286, doc. 5].

201. ACA, Reg. 48, f. 118r [= WIERUSZOWSKI, *op. cit.* (a la nota 106 de més amunt), p. 177-178, doc. 4]. Aquest document és el nomenament de Ruy Xinenez de Luna com a ambaixador a Tunísia. Podem suposar que aquest document fou traduït a l'àrab per Samuel Abenmenassé, com indiquen els mots del final del document: «En la cual carta fo semblantment aràbic escrit de aquela rahó meteixa.» Cf. ARIÉ, *op. cit.* (a la nota 102 de més amunt), p. 334, n. 6.

202. E. MERCIER, *Histoire de l'Afrique septentrionale*. París 1888, II, p. 233; Brunshvig, *op. cit.*, I, p. 93.

203. DUFOURCQ, p. 272.

204. MERCIER, *op. cit.*, I, p. 93; Dufourcq, p. 271 ss.

205. ACA, Reg. 46, f. 176v; DUFOURCQ, p. 265, n. 6.

per cada una de les parts com de les condicions geopolítiques existents en els països respectius, cosa que els permetia d'encarrilar els diversos aspectes de llur missió de la manera més oportuna. El fet de tenir familiar la mentalitat dels musulmans i ser absolutament fidels a la Corona a la qual servien foren també causes determinants. Sense voler exagerar la importància d'aquesta contribució, és just, tanmateix, de dir l'alta dignitat de què gaudiren aquestes personalitats jueves a la cort dels reis catalanoaragonesos i dels governants musulmans.²⁰⁶

Obres citades abreujadament a les notes

- FINKE, *Acta Aragonensia* = H. FINKE. *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II (1291-1327)*. Berlín-Leipzig, 1908-1922, 3 vol.
- BAER, *Toledot* = Y. BAER. *Toledot ha-yehudim bi-Sefarad ha-nošerit*. Tel-Aviv: Am Oved, 1965 + <Historia> = Y. Baer. *Historia de los judíos en la España cristiana*. Traducció de l'hebreu per José Luis Lacave. Madrid: Altalena, 1981, 2 vol.
- BAER, I = Fritz [Yitzhak] BAER. *Die Juden im christlichen Spanien*. Erster Teil: Urkunden und Regesten, I: Aragonien und Navarra. Berlín: Akademie Verlag, 1929. [Reedició facsímil, amb una bibliografia addicional a cura de H. Beinart: Anglaterra: Gregg International Publishers Ltd., 1970.]
- DUFOURCQ = Ch. E. DUFOURCQ. *L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIIIe et*

206. [Nota del traductor: Em permeto d'assenyalar un document d'Honorí III del 4 de novembre de 1220 que es refereix, planyent-se'n, a l'actuació dels jueus com a diplomàtics al servei dels cristians. Confirma la informació del present article. Fa així: «A l'il·lustre rei d'Aragó [Jaume I]. Sàpigues que ha arribat a coneixença nostra el greu perjudici que porta als cristians el fet que tota vegada que has de trametre missatgers al noble Miramolí [el sultà del Marroc, Abu Yakub Yusuf ibn Muhammad] o als seus vassalls, mai, o gairebé mai, no li envies sinó jueus, els quals li exposen les intencions i la situació dels cristians, i li revelen coses secretes. Per això hem cregut que calia sol·licitar-te a ser més circumspecte i exhortar-te a trametre més aviat cristians quan hagis de despatxar aquests missatgers, car no hauries d'esperar fidelitat dels infidels, ni és versemblant d'esperar que siguin fidels als cristians els qui impiament van negar el mateix Crist. Dat al Laterà, el segon dia de les nones de novembre del cinquè any del nostre pontificat» (vegeu el document original llatí en: S. SIMONSOHN, *The Apostolic See and the Jews. Documents: 492-1404*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1988, vol. I, p. 111; S. GRAYZEL, *The Church and the Jews in the XIIIth Century*, Nova York: Hermon Press, 1966, p. 158-159)].

- XIVe siècle*. París: Presses Universitaires de France, 1966. Trad. catalana: *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental*. Barcelona, 1969.
- MF I = J. E. MARTÍNEZ FERRANDO. *Catálogo de la documentación relativa al antiguo Reino de Valencia*, Madrid 1943, vol. I: Jaime el Conquistador.
- MF II = *idem*, vol. II: Pedro el Grande.
- RÉGNÉ = Jean RÉGNÉ. *History of the Jews in Aragon. Regesta and Documents: 1213-1327*. Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University, 1978. [Reedició en un sol volum dels *regesta* publicats per l'autor a la *Revue des Études Juives* de 1910 a 1925.]
- ROMANO, «Abenmenassé» = David ROMANO. «Los hermanos Abenmenassé al servicio de Pedro el Grande de Aragón». En: Homenaje a Millás Vallicrosa. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1956, vol. II, p. 243-292. [Reedició facsímil: David ROMANO, *De Historia Judía Hispánica*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1991, p. 43-92.]
- ROMANO, «Escribanos» = David ROMANO. «Judíos escribanos y trujamanes de árabe en la Corona de Aragón (reinados de Jaime I a Jaime II)». *Sefarad*, 38 (1978), p. 71-105. [Reedició facsímil: David Romano. *De Historia Judía Hispánica*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1991, p. 239-273.]
- ROMANO «Funcionarios judíos» = David ROMANO. «Los funcionarios judíos de Pedro el Grande de Aragón», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 33 (1969-1970) p. 5-41.

Títol original: דיפלומאטיים יהודים מאראגוניה בארצות האסלאם (1327-1213), publicat a la revista *Sefunot*, 18 (1985), p. 11-34, editada pel Ben-Zvi Institute for the Study of Jewish Communities in the East, de Jerusalem. Agraïm a l'autor i al Ben Zvi Institute l'amabilitat de permetre'ns la publicació d'aquest article en català.

Traduït de l'hebreu per Eduard Feliu.